

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bismarck'tan II. Abdülhamid'e Tavsiyeler

Sadık Emre Karakuş* – Ahmet Özcan**

(ORCID: 0000-0003-0781-8019 / 0000-0002-6264-5977)

Makale Gönderim Tarihi
24.01.2025

Makale Kabul Tarihi
05.03.2025

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Karakuş, S. E., Özcan, A., "Bismarck'tan II. Abdülhamid'e Tavsiyeler", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Mart 2025): 587-625.

APA: Karakuş, S. E., Özcan, A. (2025). Bismarck'tan II. Abdülhamid'e Tavsiyeler. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 587-625.

Öz

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde alınan ağır yenilgi ve İngiltere ile Fransa'nın oluşturduğu tehditler, Berlin Kongresi'nin sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'ni uluslararası arenada yalnız bırakmıştı. II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında yaşanan bu diplomatik yalnızlık, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın güçlü devletlerinden biriyle ittifak kurma arayışına yöneltti. Bu arayış sürecinde Osmanlı'nın menfaatleri bakımından ittifaka en uygun ülke, Almanya olarak öne çıkmaktaydı. Almanya, siyasi birliğini sağladıktan sonra güçlü sanayisinin hammadde ihtiyacını karşılayıp ürünlerini pazarlamak için Osmanlı Devleti'nin mevcut imkânlarından istifade edebilirdi. Ayrıca bazı Avrupa devletlerinin Rusya ile örtüşen Balkan politikaları, Almanya'yı bu devletler karşısında Osmanlı ile yakın ilişkiler kurmaya

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Dekanlığı, Tarih Bölümü, Türkiye, sadikemre@hotmail.com.

Assist. Prof. Dr., National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History, Türkiye.

** Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Dekanlığı, Tarih Bölümü, Türkiye, kitapcigezgin@yahoo.com.

Prof. Dr., National Defence University, Turkish Military Academy, Department of History, Türkiye.

yöneltmekteydi. Zira Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da zayıflaması, başta Rusya olmak üzere İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki nüfuzunu artırarak Alman ekonomik çıkarlarına zarar verebilir, Avusturya ilişkilerini zora sokabilirdi. Öte yandan Osmanlı Devleti de birbirinden farklı yapıdaki geniş coğrafyasının dış müdahalelere açıklığı karşısında sanayileşmiş, uluslararası politikada güçlü bir devletin desteği olmaksızın ayakta kalma şansına uzun yıllardır sahip değildi. Bu nedenlerle ittifak için tercih edilen ülke, bir bakıma zorunlu olarak Almanya oldu. Nihayetinde uzun yıllar sürecek Türk-Alman ittifakının önemli bir aşaması olarak elçilik heyeti görüşmeleri başladı. İttifak sürecinin başlarında iki tarafın da beklentilerini ortaya koyması açısından önem arz eden diplomatik görüşmeler arasında, bilhassa bu makalenin konusunu teşkil eden 1881 yılındaki görüşmeler dikkat çekicidir. Ali Nizami Paşa başkanlığında 30 Kasım 1881'de Berlin'e giden Osmanlı heyeti, yaklaşık bir ay boyunca Almanya'da kalarak başta İmparator I. Wilhelm ve Başbakan Bismarck olmak üzere pek çok kişiyle görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler esnasında, Birleşik Almanya'nın ilk şansölyesi olan Bismarck'ın Osmanlı Devleti'nin iç ve dış meseleleri hakkındaki yorum ve tavsiyeleri birçok açıdan kayda değerdir. Osmanlı heyetinin çoğu zaman birebir ifadelerle aktardığı bu gizli görüşmelerde Bismarck'ın söyledikleri, dönemin uluslararası politikalarının arka planını gösterdiği gibi Osmanlı'nın iç meseleleri hakkında da ilginç değerlendirmeler içermektedir. Avrupa diplomasisinin etkili isimlerinden, ciddi bir entelektüel olan Bismarck'ın bu görüşmelerde ifade ettikleri Türk-Alman ittifakına giden yolun daha iyi anlaşılması açısından da incelemeye değer bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Türk-Alman İlişkileri, II. Abdülhamid, Bismarck, Uluslararası İlişkiler.

Recommendations to Abdulhamid II from Bismarck

Abstract

The heavy defeat in the Russian War of 1877-1878 and the threats posed by Britain and France, together with the results of the Berlin Congress, left the Ottoman Empire alone in the international arena. This diplomatic isolation in the early years of the reign of Abdul Hamid II led the Ottoman Empire to seek an alliance with one of the powerful states of Europe. In this search process, Germany stood out as the most suitable country for an alliance in terms of Ottoman interests. After achieving political unity, Germany could utilise the existing opportunities of the Ottoman Empire to meet the raw material needs of its powerful industry and market its products. In addition, the Balkan policies of some European states overlapping with Russia led Germany to close relations with the Ottoman Empire against these states. The weakening of the Ottoman Empire in the Balkans would have increased the influence of Russia,

Britain and France in the region, which could have harmed German economic interests and put Austrian relations in difficulty. On the other hand, the Ottoman Empire did not have the chance to survive for many years without the support of an industrialised and powerful state in international politics in the face of the openness of its vast geography with a different structure to foreign interventions. For these reasons, Germany was, in a sense, the country of choice for the alliance. Eventually, as an important stage of the long-lasting Turkish-German alliance, the embassy delegation talks began. Among the diplomatic negotiations, which are important in terms of revealing the expectations of both sides at the beginning of the alliance process, the negotiations in 1881, which constitute the subject of this article, are particularly noteworthy. The Ottoman delegation, which went to Berlin on 30 November 1881 under the leadership of Ali Nizami Pasha, stayed in Germany for about a month and held meetings with many people, especially Emperor Wilhelm I and Prime Minister Bismarck. Among these meetings, especially the comments and recommendations of Bismarck, the first chancellor of the United Germany, on the internal and external affairs of the Ottoman Empire are noteworthy in many respects. Bismarck's remarks in these secret meetings, which the Ottoman delegation often quoted verbatim, not only show the background of the international politics of the period, but also contain interesting assessments about the internal affairs of the Ottoman Empire. What Bismarck, one of the influential figures of European diplomacy and a serious intellectual, expressed in these meetings is worth analysing in order to better understand the path leading to the Turkish-German alliance.

Keywords: Ottoman History, Turkish-German Relations, Abdülhamid II, Bismarck, International Relations.

Giriş

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Osmanlı Devleti için yalnızca askerî bir yenilgi değil aynı zamanda uluslararası dengelerde ciddi bir kırılma noktası olmuştur. Savaşın ardından kaybedilen büyük topraklar¹, Ermeni sorununun giderek derinleşmesi, Arabistan bölgesinde başlayan huzursuzluklar, Tunus'un Fransa tarafından işgali, Mısır ve Kıbrıs'ın İngiliz kontrolüne girmesi, Trablusgarp üzerindeki artan endişeler, Berlin

¹ 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması neticesinde Kars, Ardahan, Batum, Artvin ve Iğdır civarı Rusya'da kalmış; Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığı tanınmış, Bulgaristan'ın özerkliği kabul edilerek Bosna-Hersek'in yönetimi de Avusturya'ya bırakılmıştı. Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul 1992, s. 516-517.

Kongresi'nin sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'ni birçok açıdan zorlayarak uluslararası alanda müttefiksiz bırakmıştır. 1878 Berlin Antlaşması sonrasında değişmeye başlayan dengeler ise uluslararası arenada yalnızlığa sürüklenen Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkilerin yakınlaşmasına zemin hazırladı.²

Dönem şartları düşünüldüğünde, her iki devletin de kendi stratejik çıkarları doğrultusunda birbiriyle yakınlaşmasını gerektiren güçlü sebepleri vardı. Almanya, Osmanlı Devleti'nin sunduğu ekonomik ve jeopolitik fırsatları değerlendirmeyi amaçlarken Osmanlı yönetimi ise büyük güçlerin baskısı karşısında sanayileşmiş ve uluslararası politikada etkili bir müttefikin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Almanya, siyasi birliğini sağladıktan sonra hızla endüstrileşerek güçlü bir ekonomik yapıya kavuşmuştu. Ancak bu gelişme, sanayisinin hammadde ihtiyacını karşılayarak üretilen mallar için yeni pazarlar bulmak gibi ekonomik zorunlulukları da beraberinde getirmişti. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin sunduğu imkânlar, Almanya açısından büyük bir fırsat olarak değerlendirilebilirdi. Öte yandan bazı Avrupa devletlerinin Balkanlara yönelik dönem politikaları, büyük ölçüde Rusya'nın istekleriyle örtüşmekteydi. Bu durum, zamanla Almanya'nın Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler kurmasına zemin hazırlayan temel etkenlerden biri hâline geldi. Zira Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda güç kaybetmesi, başta Rusya olmak üzere İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki nüfuzunu artırarak Almanya ile beraber müttefiki Avusturya'nın da siyasi ve ekonomik çıkarlarına zarar verebilirdi. Osmanlı Devleti ise geniş ve çok parçalı yapıdan oluşan topraklarının dış müdahalelere açıklığı karşısında, sanayileşmiş ve uluslararası politikada etkin bir devletin desteği olmadan varlığını sürdürebilme şansına uzun süredir sahip değildi. Nitekim 1853'te başlayan Kırım Harbi sürecinde de Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı koyabilmek için Avrupa devletleriyle ittifak kurmak zorunda kalmıştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin diplomatik yansımaları ise Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Kongresi ile netlik kazanarak Osmanlı Devleti için ittifakları çok daha hayati dereceye getirdi. Özellikle güçlü devletler karşısında savaş yoluyla kaybettiği toprakları geri kazanma ihtimalinin zayıflığını fark eden Osmanlılar,

² Dönem gelişmeleri hakkında genel bilgi için bkz. Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi VI*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 3321-3348.

yalnızca mevcut vaziyetini korumak amacıyla değil varlığını sürdürebilmek için de uluslararası dengeleri gözeterek stratejik ilişkiler yürütmek zorunda kaldı.³

Ayastefanos Antlaşması sonuçları itibarıyla sadece Osmanlı Devleti'ni değil İngiltere, Fransa ve Almanya'yı da rahatsız etmişti.⁴ Nitekim Berlin Kongresi bu genel rahatsızlık üzerine düzenlendi; Kongre'de Bismarck'ın Osmanlı Devleti aleyhine konuşuyormuş gibi görünen tutumu ise zaman içerisinde değişecekti.⁵ Bu tutum değişikliğinin, Almanya'nın Rusya ve Uzakdoğu'dan umduğunu bulamamasıyla alakalı olduğunu da unutmamak gerekir. Zira Almanya, Rusya ile ittifak yapabilmek için 1878'de gizlice İstanbul'u bile Rusya'ya vaat etmekten çekinmemişti.⁶ Neticede Bismarck'ın değişen fikirleri,⁷ II. Abdülhamid'in Almanya ile yakın ilişki kurma arzusunun önündeki engelleri ortadan kaldırarak iki ülke arasındaki diplomatik yaklaşmanın başlamasına yol açmıştır.

Diplomatik yaklaşmanın yollarından biri de daimi elçiliklerle sürdürülen statik ilişkilerin, yeri geldiğinde fevkalade elçilik heyetleri vasıtasıyla dinamik bir şekilde yürütülmesidir. Tunus işgal edilmiş, Kıbrıs İngiliz kontrolüne girmiş, Mısır işgal edilmek üzereyken bir yandan da islahat bahanesiyle Hristiyan ahaliyi öne çıkararak dış müdahaleler gibi sebeplerle Osmanlı Devleti'ni sürekli bir teyakkuz hâlinde bulunmaya zorluyordu. İç ve dış politikada karşı karşıya kalınan bu kargaşa ve belirsizlik ortamı, Osmanlı Devleti'nin uluslararası alandaki güçlü destek arayışını ise her geçen gün daha da zaruri hâle getiriyordu. II.

³ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi III Osmanlı Devleti*, ed. Sina Akşin, 10. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 2009, s. 162-163; Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, 8. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 260-265; Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü*, çev. Yücel Aşkoğlu, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2021, s. 28-30.

⁴ Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne bindirdiği ağır yük için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, "100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, 52/202 (1988), s. 199-202; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1940, s. 12-15.

⁵ Baykal, *a.g.m.*, s. 195-208.

⁶ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara 1981, s. 5-20.

⁷ Bismarck'ın bu süreçteki söylem ve düşünceleri için bkz. Jonathan Steinberg, *Bismarck*, çev. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.424 vd.

Abdülhamid'in öncelikle Alman İmparatoru I. Wilhelm'e devletin en üst dereceli nişanını vermek bahanesiyle Ali Nizami Paşa başkanlığında bir fevkalade elçilik heyeti göndermesi, mevcut durumdan çıkışı arayışının bir yansımasıydı. Fevkalade heyet, bu kapsamda Berlin'de yaklaşık bir ay süren diplomatik görüşmelerde bulundu. Görüşmelerin ana gündemi, bahsettiğimiz uluslararası konjonktürde şekillenen güncel reel politik konular üzerinde uzlaşmaya varılarak güçlü bir ittifak için ilk adımların atılmasıydı. Sağlanacak ittifaktan sonra atılacak ilk adımlar ise Almanya'nın Osmanlı'ya göndereceği askerî ve mülki uzmanlardan oluşan danışmanlar olacaktı. Osmanlı heyeti, Berlin'de gerçekleştirilen görüşmelerin sonuçlarını da göz önünde bulundurarak daha sonra Avusturya'ya geçti. Diplomatik temaslarını Viyana'da devam ettiren heyet, burada da karşılıklı iyi niyet ve uzlaşma temennilerinde bulunulmasının ardından İstanbul'a döndü.⁸

Ali Nizami Paşa başkanlığında Berlin'e gönderilen heyetin diplomatik faaliyetleri, literatürde daha çok Ali Nizami Paşa'nın görevleri içinde küçük bir safha olarak ele alınmıştır. Örneğin; Rıdvan Kaşıkçı, Ali Nizami Paşa'nın askerî ve diplomatik faaliyetlerini ele alan makalesinde, Berlin'e giden heyete sadece bir başlık altında yer vermiştir.⁹ Yine Ali Nizami Paşa'nın oğlu Osman Nizami Paşa hakkındaki kitabında da benzer şekilde görüşmelerin genel kapsamından bahsetmiştir.¹⁰ Konuyla ilişkili diğer bir çalışma ise Kemal Beydilli'ye aittir; Beydilli de bahsi geçen diplomatik faaliyeti, kendi araştırma konusu bağlamında detaylara girmeden ele almıştır.¹¹ Bu makalenin esas kaynağını oluşturan arşiv belgeleri ise Osmanlı sarayı ile fevkalade elçilik heyeti arasındaki telgraf yazışmaları ve sunulan raporlar bütünüdür. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının *Yıldız Esas Evrakı* içinde bulunan yazışmalar, biri defter ikisi dosya olmak üzere üç ayrı

⁸ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 1; Akşin, a.g.e., s. 163.

⁹ Rıdvan Kaşıkçı, "Ali Nizami Paşa'nın (1821-1893) Askerî ve Diplomatik Görevleri ve Osmanlı Siyasetindeki Yeri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 20 (2022) s. 73-103. Kaşıkçı heyette bulunan subaylardan birinin Ali Nizami Paşa'nın oğlu Osman Nizami Bey olduğunu belirtmekteyse de heyetle ilgili yazışmalarda bununla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

¹⁰ Rıdvan Kaşıkçı, *Osman Nizami Paşa Asker ve Diplomat (1856-1939)*, Çizgi Kitapevi Yayınları, İstanbul 2023, s. 33-37.

¹¹ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 481-494.

verde bulunmaktadır.¹² Toplam 67 sayfadan oluşan bu belgeler yekûnu, yapılan tüm görüşmelerin çoğu zaman birebir ifadeleriyle kayıt altına alındığı şifreli telgraflarla veya ulaklarla gönderilen gizli belgelerdir. Bismarck gibi, dönemi için Avrupa'nın önemli siyasi aktörlerinden kabul edilen bir devlet adamının, Osmanlı Devleti ve diğer devletlerin tutumuyla ilgili görüşlerini içeren belgelerin detaylı incelenmesi, Osmanlı-Almanya veya II. Abdülhamid-Bismarck arasında kurulan diyalogun niteliğini¹³ ve sonraki süreçte Türk-Alman ittifakına giden yolu daha iyi anlamak açısından çok önemli görülmektedir.

Bu makale, Bismarck ile yapılan görüşmelerin ayrıntıları üzerinden Türk-Alman ittifakına giden yolun başlangıcını ve Bismarck'ın Osmanlı Devleti'nin sorunlarının çözümüne dair yorum ve tavsiyelerini ortaya koymakla birlikte Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dönem kaygılarını, çare arayışlarını ve politik yaklaşımlarını anlamamıza da yardımcı olmaktadır. Makale, Berlin'e gönderilen fevkalade elçilik heyeti ile haberleşmeyi içeren elçilik safahatı, Bismarck ile bu heyetin ilk görüşmesinde ortaya çıkan düşünceler, Ali Nizami Paşa ve Reşid Bey ile ayrı ayrı yapılan görüşmelerin raporları ve bu raporlara yansıyan dönem fikriyatını ele alacak şekilde planlanmıştır. Heyetin toplu ve bireysel görüşmelerinde benzer konular gündeme gelmiş olsa da konuşmaların akışına göre her görüşmede yorum ve bilgi bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bundan dolayı çalışmamızda her bir görüşme ayrı başlık altına alınmış ancak tekrara düşmemek için içeriği aynı olan bilgilerden ziyade diğer görüşmelerde yer almayan detaylar üzerinde durulmuştur. Konuşma ve olaylar, mümkün olduğunca cereyan ettiği sırayla verilerek diyaloglardaki ifade biçimleri ve vurgular da aslına uygun şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.

¹² BOA, Y.EE.d, 1205 (50 varak); BOA, Y.EE, 7 / 5 – 3 (6 varak); BOA, Y.EE, 7 / 6 (11 varak).

¹³ Kızı Aşşe Osmanoğlu'nun babası II. Abdülhamid'in, "Bismarck hakikî diplomattı ve Avrupa'nın ruhunu bilirdi. Kendisiyle hususî muhaberatım vardır. Aramızda karşılıklı birçok mektuplar gönderilmişti" dediğini aktarmaktadır. Aşşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım), Selçuk Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1986, s. 55. Ayrıca bkz. Yusuf Ziya Altıntaş, "II. Abdülhamid Özelinde Osmanlı'da Bismarck Algısı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 15/29 (2016), s. 1-23.

Fevkalade Elçilik Heyeti Berlin’de

Ali Nizami Paşa¹⁴ ve Reşid Bey¹⁵ ile maiyetlerinde iki subayın bulunduğu heyet, 24 Kasım 1881’de Varna’ya geldikleri bilgisini Yıldız Sarayı’na ulaştırdılar. Ardından 29 Kasım’da çekilen telgraf ise heyetin Viyana’ya vardığını, buradan Berlin’e hareket edeceklerini İstanbul’a bildiriyordu. Elçilik heyetinin misyonuyla alakalı olmasa da Bulgaristan’dan geçerken kayıtsız kalamadıkları manzara; Bulgaristan’daki Müslümanların acınacak durumu, askere alındıkları ve iki yıllık verginin birden istendiği konusuydu. İstanbul’a bu bilgiyi iletmışlerdi¹⁶ ancak Yıldız Sarayı’ndan gelen telgraf, bu konuyla kimsenin ilgilenmiş olduğunu göstermiyordu.¹⁷

30 Kasım 1881’de Berlin’e ulaşan heyet, Alman Dışişleri Bakanı Paul Graf von Hatzfeldt’e geldikleri haberini illetiler. Alman Bakan, Türk heyetine parlamentodaki meşguliyeti mazeretiyle sonraki gün için randevu verdi.¹⁸ Gelişmelerin İstanbul’a bildirilmesi üzerine gelen cevap, heyetten o güne kadar sadece üç kez haber alındığı, bundan sonra gönderilecek telgraflara sıra numarası yazılarak sık sık malumat verilmesi yönündeydi. Yıldız Sarayı’ndan gelen telgrafın devamında, heyetin Almanya’ya gönderiliş maksadı bir kez daha hatırlatılarak bunun için harcayacakları mesainin önemine dikkat çekiliyor; Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu zor durumdan bahisle Devlet-i Aliye’ye dost ve muhipler kazandırılması gerektiği tekrar vurgulanıyordu. Ayrıca,

¹⁴ Ali Nizami Paşa (1821-1893), Harbiye Mektebinden sonra Erkan-ı Harbiye sınıflarında okuyarak 1851’de kolağası rütbesiyle mezun oldu. Viyana Harp Akademisinde öğrenim gördü. Belgrat’ta Askerî Komiserlik, Peşte’de şehbenderlik görevlerinin yanı sıra Paris’te kurulan Mekteb-i Osmanî Müdürlüğü ile Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü gibi vazifelerde bulundu. İngilizlerin Mısır’ı işgal etmesiyle Sultan II. Abdülhamid tarafından fevkalade elçi olarak Almanya ve İngiltere’ye gönderilmiş, son görevi olan Teftiş-i Askerî Komisyon Azalığı sırasında vefat etmiştir. Kaynak ve detaylı bilgi için bkz. Rıdvan Kaşıkçı, *a.g.m.*, s. 73-103.

¹⁵ Reşid Bey, Bağdatlıdır. Mekteb-i Sultanî ve Mekteb-i Mülkiye’de eğitim görmüştür. 1879’da mütercim ve daha sonra ûlâ evvel payesiyle II. Abdülhamid’in hususi kâtibi olmuştur. 3 Nisan 1888’de genç yaşta vefat etti. Yahya Efendi Türbesi’ne defnedildi. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani V*, yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1378-1379.

¹⁶ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 2b.

¹⁷ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 3a.

¹⁸ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 2b.

Anadolu ve Arabistan topraklarının işgal edilme tehlikesinden bahsedilerek heyetten, yalnızca Almanya'nın değil aynı zamanda Avusturya, İtalya ve Rusya'nın bakış açılarının da mümkün olduğunca öğrenilmesi isteniyordu.¹⁹

Almanya Dışişleri Bakanı Hatzfeldt'le gerçekleştirilen görüşmenin ardından İmparator I. Wilhelm, Osmanlı heyetini kabul etmek üzere 4 Aralık 1881 gününe randevu verdi. Heyet, I. Wilhelm'e nişan takdimi ile İmparator'un kendileri için düzenleyeceği ziyafet konusunda İstanbul'u bilgilendirdi.²⁰ İstanbul'dan gelen cevap, davetten duyulan memnuniyeti belirtmekle beraber son günlerdeki uluslararası politik gelişmelerin de gündeme getirilmesiyle alakalıydı. Zira aynı günlerde Paris'te yayınlanan bir gazete haberi, İngiltere'nin Mısır'ı işgali konusunda Almanya'nın herhangi bir engel çıkartmayacağını ve Almanya'nın hiçbir şekilde İngiltere-Fransa ittifakına zarar vermek istemediğini yazmıştı. Osmanlı Hükümeti, bu tür haberlerin Osmanlı-Almanya ittifakına hanel getirmek için kullanıldığını tahmin etse de son gelişmeler hakkında heyeti bilgilendirerek yine de durumun tahkik edilmesini istiyordu.²¹ Heyetin bilgilendirildiği diğer bir konu da İngiltere ve Rusya elçilerinin Anadolu ıslahatı²² meselesiyle ilgili olarak birkaç gün

¹⁹ Telgraftaki ifadeler şöyledir: “Devlet-i Aliye’ye yani Zât-ı Şâhâne’ye hayırhâh dost ve muhibler kazandırmak için sarf-ı mesai eylemeniz matlûb ve mültezemdir. Zira Anadolu ve Arabistan kıtalarının birer bahane ile istila niyet-i fasidesinde bulunanlar sizce tamamıyla malum mudur ve işte şuralarının mülâhazasıyla Almanya ve Avusturya ve İtalya ve Rusya devletlerinin Devlet-i Aliye’ye ne derece lüzum-ı muavenetleri olduğu bedihidir. Sizin bu sefer ol tarafa izâmınız esbâbı ise Anadolu ve Arabistan kıtalarını şu vesile ile tehlikeden kurtarmaktan ibaret olduğundan şuralarını unutmanız için hatıra getiriliyor”. BOA, Y.EE.d, 1205, s. 3a.

²⁰ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 3b.

²¹ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 4a.

²² Bu görüşmelerde, “Anadolu ıslahatı” veya bazen sadece “ıslahat” olarak kastedilen; 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi gereği Osmanlı Devleti'nin özellikle Doğu Anadolu'daki Ermenilerin yaşadığı bölgelerde gerçekleştirmesi beklenen idari, hukuki, mali ve güvenlik reformlarını kapsayan bir dizi uygulamadır. Berlin Antlaşması'na taraf ülkelerin Osmanlı'nın içişlerine her fırsatta müdahale hakkı tanıyan bu madde ile Osmanlı Devleti birçok açıdan büyük sıkıntıya girmişti. bkz. “Fahri Maden, Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları”, *History Studies*, 5/1 (2013), s. 267-286.

önce Babıali'ye verdikleri notaydı. İngiltere Elçisi Dufferin, Hobart Paşa²³ vasıtasıyla islahatın bir an evvel icrası için devletinden aldığı emri, gayri resmi olarak Osmanlı Hükümeti'ne ulaştırmıştı. Osmanlı Hükümeti ise İngiltere ve Rusya'nın ısrarlı islahat taleplerinin arkasında her hangi bir iyi niyet olmadığının farkındaydı.²⁴

Elçilik Heyetinin Alman İmparatoru İle Görüşmesi

4 Aralık Pazar günü Alman İmparatoru I. Wilhelm'in yemekli davetine katılan Osmanlı heyeti, I. Wilhelm'e Osmanlı Devleti'nin en üst dereceli nişanını Sultan II. Abdülhamid adına takdim etti. Nişan itası töreninde Ali Nizami Paşa ve İmparator I. Wilhelm birer konuşma yaptılar. Wilhelm bu konuşmasında, "*dost ve muhibbim*" olarak nitelendirdiği II. Abdülhamid'e teşekkür ederek şükranlarını sunmuş, hükümetler arasındaki pek hâlisane ve dostane ilişkilerin "*teyit ve tahkimi için şansölyeme yani başvekilime emirler verdim*" diyerek nutkunu sonlandırmıştı. Heyet üyeleriyle görüşmeye başlayan İmparator, Sultan II. Abdülhamid'in hususi kâtabi olan Reşid Bey'le iltifat içeren ifadelerin olduğu kısa bir sohbet yapmıştı. İmparatoriçe ise II. Abdülhamid ile 1867 yılında Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında tanıştıklarından bahisle aile üyelerinin hatırlarını sordu. Davet programının oldukça iyi geçtiği, İmparatoriçe'nin de kendilerine ihtimam gösterdiği konusunda heyet Yıldız Sarayı'nı bilgilendirdi. İmparator'un davetinde yaşananların anlatıldığı telgrafta, "*gerek onlar için ve gerek bizim için hâsıl olan hüsn-i tesiri tariften kalem acizdir*" denilerek ayrıntıların bir sonraki gün aktarılacağı belirtildi. Bilhassa Berlin Sefiri Sadullah Bey'in ilk günden beri heyete olan yardımlarından ise dikkat çeken şekilde övgüyle bahsediliyordu. Ayrıca heyetin harcırah konusunda yaşadığı sıkıntı; günlük masraflarının yirmi beş lirayı geçtiği, bahşiş vs. gibi ekstra masraflar olduğundan kendilerine beşer yüz lira gönderilmesi şeklinde ifade edilen bir talebi de vardı.

Heyet, I. Wilhelm'in davetinden gayet memnun ayrılarak programın detaylarıyla birlikte ertesi günlerdeki gelişmeleri de İstanbul'a

²³ Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Reisi Hobart Paşa [Augustus Charles Hobart-Hampden (1822-1886)]

²⁴ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 4a-4b; Emel Demir Görür, *Osmanlı Belgeleri İle İngiliz Elçilik Ve Konsolosluk Raporlarında Vilâyât-ı Sitte İslahatı (1878-1899)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 66.

aktarmaya devam etti: Paris basınındaki Mısır'la ilgili Almanya'nın görüşlerini içeren haberin tamamen asılsız olduğu; I. Wilhelm'in oğlu Prens III. Friedrich²⁵ ile görüşüldüğü; Berlin'deki sarayların gezilerek Alman Parlamentosunun ziyaret edildiği bilgisi verildi. Heyet Parlamentoda, Dışişleri Bakanı Kont Hatzfeldt'le görüşme hâlindeyken Başbakan Bismarck'ın kendilerini akşam yemeğine davet ettiği haberinin gelmesi ise heyet üyelerini şaşırttı.²⁶ Heyet şaşkınlıkla karışık memnuniyetlerini, "*Prens Bismarck kendisiyle görüşmek niyetiyle Avrupa'dan gelmiş olanları nihayet beş dakika bile görüşmeksizin savdığı cümlece malum iken bu defa bizi suret-i mahsusada yemeğe davet eylemesi*" şeklinde ifade ederek durumu İstanbul'a bildirdi.²⁷ Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid de Berlin'de yaşanan gelişmelerden duyduğu memnuniyeti, İstanbul'daki Almanya Maslahatgüzarı Hirschfeld'i Yıldız Sarayı'nda yemeğe davet ederek gösterdi. Heyete ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu müşkül vaziyet hatırlatılarak sağlayacakları ittifakın ne kadar önemli olduğu bir kez daha ifade edildi.²⁸

Bismarck İle İlk Görüşme

Osmanlı Fevkalade Elçilik Heyeti, 10 Aralık 1881'de Bismarck tarafından toplu olarak kabul edildi. Yemekli davette başta Bismarck'ın aile efradı²⁹ olmak üzere çok az kişi bulundu. Heyet bunu kendilerinin de dâhil olduğu bir aile yemeği şeklinde yorumlayarak diplomatik konulara girmekte çekingen davrandı.³⁰ Bismarck ise günlük sohbetlerin ardından

²⁵ Friedrich Wilhelm Nikolaus Karl (1831-1888). 9 Mart 1888'de babasından sonra Almanya İmparatoru oldu. 15 Haziran 1888'de gırtlak kanserinden hayatını kaybetti. bkz. Mary Fulbrook, *Almanya'nın Kısa Tarihi*, çev. Sabri Gürses, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 137.

²⁶ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 7a; 7b; 8a; 8b; 9a.

²⁷ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 5a; 5b; 6a; 6b.

²⁸ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 9b.

²⁹ Bismarck'la ilgili Ali Reşad ve İsmail Hakkı tarafından kaleme alınarak 1898'de İstanbul'da basılan biyografik eser, Bismarck'ın özel hayatını ele aldığı gibi siyasi hayatını da dönem matbuatı üzerinden kaleme alması yönüyle o günlerdeki Bismarck algısını gayet iyi yansıtmaktadır. Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Ali Reşad ve İsmail Hakkı, *Bismarck. Hususi ve Siyasi Hayatı*, yay. haz. Erol Kılıç, Ötügen Yayınları, İstanbul 2018.

³⁰ "*Ziyafetde haremi [Johanna von Puttkamer] ve kerimesi [Marie Grafın] ve oğlu [Herbert veya Wilhelm] ve damadı [Kuno von Rantza] ile [Dışişleri Bakanı] Kont Hacfeld [Hatzfeldt] ve sabık Dersaadet Almanya sefaret müsteşarı Kont Ranolinski vardı. Prens*

parlamentodaki zorlukların yarattığı yorgunluktan bahsederek konuyu siyasete getirdi. Bismarck'ın Osmanlı Mebusan Meclisinin feshi üzerine yaptığı tespit, bir bakıma kendi meclislerinde karşılaştığı stresin yansımaları gibiydi. Osmanlılar için parlamentonun kapatılmasının ne kadar gerekli olduğunu, bundan dolayı Osmanlıların bahtiyar olduklarını: “*Evet siz bahtiyarsınız, parlamentonuzun lüzumsuzluğunu ve mazarrâtını hiss ile bertaraf edtiniz ve bunu bertaraf etmekle iyi edtiniz*”³¹ diyerek ifade etti. Osmanlı'nın bu konuda izlediği politikanın Bismarck tarafından takdir edilmesi Reşid Bey'in hoşuna gitmiş olmalı ki sohbe Bismarck'ı destekler mahiyette sözleriyle dâhil oldu.

Reşid Bey'e göre Sultan, ahalinin hürriyet ve serbestliğini Kanun-i Esasi vasıtasıyla sadık tebaasına vermişti ancak tebaanın bu türden bir serbestlik nimetini uygulayabilecek yetenekleri henüz gelişmiş değildi. Tebaaya verilen bu hakkın, bir çocuğun eline silah vermek gibi olduğunu, mebusların dahi kendi üzerine düşenleri unutup başka işlere meylettiğini, gidişatın ülkeye bir menfaat sağlamak yerine zarar verebileceği endişesiyle kargaşa içindeki Meclisin feshi yoluna gidildiğini söyledi. Reşid Bey'in ifadelerine göre, ülkede muhtelif millet ve dinlerin bulunması, bunların her birinin sadece kendi menfaatleri için uğraşması Devlet-i Aliye'ye ve dolayısıyla Sultan'a zarar vermeye başlamıştı. Bu durumun önüne geçilmesi ise ancak Meclisi kapatmakla mümkün olmuştu.³²

Bismarck, kendisiyle hemfikir olan Reşid Bey'in konuşmasını takdir ederek bu konuyla ilgili bahsi İngiltere'yi örnek göstererek devam ettirdi. İngiltere'nin yaklaşık dört yüz yıllık parlamento geleneğiyle önemli bir ilerleme yaşadığını ve bu sayede dünyanın en güçlü devletlerinden biri olduğu tespitini yaptı. Fakat o günkü İngiltere'nin durumunu, yine parlamentosundaki duruma bakarak pekiyi görmediğini, bunun da İngiltere Parlamentosundaki İrlanda ve müstemele parlamenterlerden kaynaklandığını ifade etti. Bismarck'a

[Otto von Bismarck] bu cemiyetde ecnebi hiç kimseyi bulundurmak istemediğinden ziyafet hususi ve familyacaymış adeta biz dahi familya azasından bulunmuş idik. Bizim cemiyet de [Berlin] Sefir[i] Sadullah [Rami Paşa] ve Ali Nizami Paşa'lar ile [Mehmed] Reşid Bey kullarından ibaret idi". BOA, Y.EE.d, s. 10a.

³¹ BOA, Y.EE.d, s. 10b.

³² BOA, Y.EE.d, 1205, s. 10b; 11a.

göre, parlamentolarda farklı etnik grup, millet ve mezheplerin bulunması bir tehlike kaynağıydı. Hatta bu durumu İngiltere'nin çöküşüne neden olacağı şeklinde yorumlamaktaydı.³³ Bismarck'ın İngiltere Parlamentosu örneği, esasında Osmanlı Devleti'nin de benzer bir durumda olduğuna işaret etmekteydi. Osmanlı ülkesindeki çoklu etnik ve dini yapının kaçınılmaz sorunları konusunda tavsiyesi ise devletin esasını oluşturan Türk unsurun her yerde öne çıkarılmasıydı. Bismarck'a göre Osmanlı'nın bekası, kuvvetini toplayarak daha da güçlenmesi ancak devletin asıl kavmi olan Türklerle mümkün olabilirdi. Osmanlı Devleti için parlamentodan ziyade Sultan'ın hükümet işlerini güçlü bir şekilde ele alıp tebaasını adalet ve hakkaniyetle idare etmesi zaruruydu. Sultan, ülkesi için her türlü terakkinin önünü açmalı ve tebaanın ihtiyaçlarına cevap vermeliydi; devletin ve ahalinin hakiki ihtiyaçlarını tespit ederek ıslahata böylece girişmeliydi. Her işle Sultan'ın kendisi meşgul olamayacağından güvendiği ve sadakatinden şüphe etmediği ehil devlet adamlarına bu işleri havale etmeliydi. Bismarck, bu türden devlet adamlarının özellikle Türk asıllı kişilerden seçilmesinin önemini ise; *“Türkler sadık ve esas-ı kavmiyet ü devletdir, onlarla idare etmeli”* şeklinde tekrar vurguluyordu. Çünkü Bismarck'a göre Türkler, hükümet ve saltanatın bekasında kendilerine bir hisse bulabilirlerdi. Oysa devlet bürokrasisinin birçok alanında görev alan Rum, Ermeni ve sairlerin menfaatleri başka başka olduğundan tarif edilen bir bürokrat onların içinde bulunamazdı.³⁴

Reşid Bey, Bismarck'ın hemen ardından söze girerek; tespit ve yorumlarında son derece haklı olduğunu, ülkesindeki genel kanaatin de

³³ Ali Nizami Paşa ve Mehmed Reşid Bey tarafından aktarılan Bismarck'ın birebir ifadesi: *“İşte bakınız İngilizler bugün ne hâldedir. Dört yüz seneden beri parlamento ile idare olunmakta ve bu sayede dünyanın en kuvvetli devletlerinden madûd bulunmakta iken bugün cinsen İngiliz olmayan İrlanda ve müstemlekât ahali mebusları İngiltere hükümetini fena ve mühlik mevkiye bırakmaktadırlar. Benim fikr-i mahsusum bu hâl İngiltere'nin inkırazına sebep olacaktır. İhtilaf-ı tabâyi ve mezâhib muhataralı bir şeydir. Osmanlı Devleti'nin bekası ve kesb-i kuvvet ve miknet eylemesi ancak Türkler ile olabilir [...]”*. BOA, Y.EE.d, 1205, s. 11a.

³⁴ Ali Nizami Paşa ve Mehmed Reşid Bey tarafından aktarılan Bismarck'ın birebir ifadesi: *“[...] onu da Zât-ı Şâhâne yalnız Türk unsuru miyânında bulabilir. Çünkü Rum ve Ermeni ve saire bu hissiyât-ı cemil-i vatan-perverâneye mâlik olamazlar, onların her birisinin menfaati başkadır. Türkler sadık ve esas-ı kavmiyet ü devletdir, onlarla idare etmeli [ve] onlarla devleti vadi-i takyide sevk etmelidir”* dedi.” BOA, Y.EE.d, 1205, s. 11a; 11b.

aynı minvalde olduğunu söyledi. Ancak Osmanlı Devleti için kendilerinin de hemfikir olduğu bu düşüncelerden ziyade hâlen içinde bulunulan müşkül durumdan çıkarak terakki yoluna girmek için acilen müttefik bulması gerektiğini ifade etti. Reşid Bey'e göre, Avrupalı devlet ve milletlerin terakki derecesine ulaşılması için bir takım ihtiyaçların karşılanmasıyla, Osmanlı Devleti'nin eksiklikleri giderilebilirdi; Osmanlı'nın acil ihtiyacı, hakiki dost olacak bir devletin yardımıydı. Reşid Bey'in ifadelerine göre, Osmanlı Devleti birçok defa aldanmış, birçok engel ile karşılaşmıştı. Dolayısıyla terakki yolunda ilerlemesi için hakiki ve manevi bir istinatgâh olarak gördüğü Almanya Hükümeti'nden yardım talebinde bulunulmaktaydı. Yardımın ilk görünümü olarak öncelikle mülki ve askerî danışmanlık yapacak memurlar gönderilmesi gerekiyordu. Daha önce yapılan danışman talebine kısmen cevap verilse de gönderilenler yeterli değildi.³⁵ Görüldüğü üzere Reşid Bey, Bismarck'ın genel değerlendirmelerinde hemfikir olduklarını kısaca ifade ederek esas konuyu yine Almanya'yla olan ittifaka ve yardım taleplerine getirmiştir. Ancak konuşmalarından da anlaşıldığı gibi Bismarck, meseleleri ele alırken detaylar üzerinden durmadan daha genel bir çerçevede değerlendirmeler yaparak çözümleri de yine daha geniş bir perspektifte temellendiriyordu.

Tekrar konuşmaya başlayan Bismarck'a göre, Osmanlı askeri oldukça gayretli ve cesurdu; liyakat sahibi subaylar da peyderpey artmıştı. Ancak askerî noksanlar kendini emir-komuta ve disiplin alanlarında göstermekteydi. Ordunun farklı birlikleri için levazım ve mühimmatla birlikte diğer işler için de özel memurlara ihtiyaç vardı. Ayrıca Osmanlı ülkesindeki bayındırlık işlerinin yanı sıra orman ve maden gibi kaynakların ıslah edilerek düzenlenmesi, ziraatın da geliştirilmesi gerekiyordu. Almanya'dan talep edilen memurların bu konularda katkısı olacak kişiler olması kâfi gelirdi, diğer işler içinse Osmanlı memurlarının kendi kendine yeteceği düşüncesindeydi.³⁶ Bismarck'ın, Osmanlıların daha önceki danışman memur talebini, sanki bin beş yüz kişilik bir heyet isteniyormuş gibi zannetmesinden dolayı beklentilerin karşılanamadığı, bu görüşme sırasında anlaşıldı. Bismarck'a Almanya'dan talep edilen

³⁵ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 11b; 12a; Osmanlı Devleti'ne gönderilen yardım heyetlerinin ilk dönemi için bkz. Beydilli, *a.g.m.*, s.481-494; Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914), *Belleten*, 69/254 (2005), s. 235-240.

³⁶ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 12a; 12b.

memurlar konusunda verilen cevap konuyu açıklığa kavuşturdu. Cevapta, Almanya'dan beklenen memur sayısının on beş kişiyi geçmediği, bunların yarısının asker ve diğer yarısının ise mülki memurlar olduğu belirtildi. Bir kez daha isim pusulalarının takdim edileceği ifade edildi. Osmanlı heyetine göre, bu sayede birçok iş ikmal ve islah edilebilecekti; yeni bir terakki yoluna girildiği ve bu yolda yürünebilmesi için Almanya'nın desteğine olan ihtiyaç tekrar vurgulandı.³⁷

Davetin sonuna doğru Bismarck, Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerinde İmparator I. Wilhelm ile hemfikir olduklarını; Osmanlı'nın bekasını, kuvvetlenmesini ve nüfuzunun artmasını arzu ettiklerini ifade etti. Karşılıklı tekrar görüşmek temennileriyle birlikte heyet salondan ayrıldı. Detaylarını aktardığımız bu görüşmeyle ilgili olarak İstanbul'a çekilen telgrafta, davette konuşulanların yanı sıra Berlin Sefiri Sadullah Paşa ve diğer elçilik personeline rütbe tevcih edilmesinin önemi üzerinde de durulmuştu.³⁸ Yıldız Sarayı'ndan gelen cevapta ise telgraf ücretlerinin arttığı, rütbe tevcihi gibi gereksiz tafsilata girilmemesi uyarısı vardı.

Elçilik heyetinin görevi bitip Berlin'den Viyana'ya doğru ayrılmadan önce, İmparator Wilhelm ve Başbakan Bismarck ile bir kez daha görüşmeleri oldu. Heyet, İmparator Wilhelm'in bir hafta içinde ikinci defa kendilerini davet etmelerinden dolayı oldukça memnundu. Almanya'nın Devlet-i Aliye'ye olan meylinin ise Rusya ile iyi ilişkilerden ümit kestikleri için arttığını ve Avusturya ile anlaşma sağlanmadan Almanya ile ittifak kurulamayacağını da anlamışlardı.³⁹ İmparator I. Wilhelm ile alışlageldik merasimlerle gerçekleşen klasik diplomatik görüşmelerinin ardından Başbakan Bismarck, Ali Nizami Paşa ve Reşid Bey ile ayrı ayrı tekrar görüştü. Bu görüşmelerde, heyet hâlindeyken gündeme gelen bazı konular da dâhil olmak üzere yeni konular üzerinde de duruldu.⁴⁰

Ali Nizami Paşa ve Bismarck Görüşmesi

³⁷ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 12b; 13a.

³⁸ Heyetin, Berlin Sefiri Sadullah Bey ile ilgili İmparator I. Wilhelm'in daveti rapor edilirken kullandığı övgüler işe yaramış ve Sadullah Bey'e hemen akabinde paşalık payesi tevcih edilmişti. BOA, Y.EE.d, 1205, s. 13a-13b.

³⁹ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 13b; 14a; 15a.

⁴⁰ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 16a.

Bismarck'ın Ali Nizami Paşa ile 17 Aralık'taki ikinci görüşmesi yetmiş beş dakika sürdü. Heyetle olan ilk görüşmede talep edilen danışman memur meselesine tekrar değinildi. Bismarck, bu konuda kendilerinden yazılı talepte bulunulmasını, buna karşılık mümkün olduğu kadar işinin ehli, uzman memur gönderileceğini taahhüt etti. Böylece Türk askerî tarihinde önemli bir kırılma noktası⁴¹ yaratacak beklentilerden biri çözüme kavuşmuş oluyordu. Bismarck, ilk görüşmede olduğu gibi kendi parlamentolarında yaşadığı sıkıntıları yeniden dile getirdi. Bismarck, Alman Parlamentosunun faaliyetlerini kısaca “*ezâ ve cefâ*” olarak nitelendiriyordu. II. Abdülhamid'in Meclisi feshetmesi ise tekrar övgü konusu oldu.⁴² Bu durumu; “*Siz iyi ettiniz, Parlamentoyu bertaraf eylediniz. Çünkü bir devlet, tek milletten mürekkep olmadıkça onun parlamentosunun faydasından ziyade zararı olur*” şeklinde tekrar ifade etti.⁴³

Bismarck parlamento bahsinden sonra Ali Nizami Paşa'dan Osmanlı Devleti'nin dışişlerini özetlemesini rica etti. Ali Nizami Paşa; Osmanlı Devleti'nin durumunun malum olduğunu, büyük bir tehlike atlatıldığını, devletin kendini toparlamaya çalıştığını ifade ederek söze başladı. Bazı devletlerin Osmanlı'ya karşı tutum ve hareketlerinden tehlike sezdiklerini, Avrupa devletlerinin farklı farklı olmasına rağmen her devletin bir diğeriyle ittifakları olduğunu ve ilişkilerinin de bütünlükçü bir yaklaşımla yürütüldüğü tespitinde bulundu. Buna karşı Devlet-i Aliye'nin uluslararası arenada yalnız kaldığını, desteğe ihtiyacı olduğunu, destek alınabilecek ülkenin ise Almanya olduğunu yineledi. Yardımdan daha fazlasına giderek hakiki ve samimi bir ittifak kurma düşüncesinin Sultan'ın arzusu olduğunu ve bu konuda Alman İmparatoru'nun

⁴¹ Türk Ordusunda Alman ekolü ile ilgili olarak bkz. Kazım Karabekir, *Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar*, Emre Yayınları, İstanbul 2001; Gerhard Grübhaber, *Türk Ordusunda Alman Ruhu*, Çev. Bozkurt Leblebicioğlu, Say Yayınları, İstanbul 2022.

⁴² “*Demir Şansölye*” olarak da anılan Bismarck'ın 1862'de Prusya Parlamentosunda yaptığı meşhur “*Kan ve Demir*” konuşması hatırlanırsa, Bismarck'ın parlamentolar hakkındaki fikirlerinde samimi olduğu ifade edilebilir. Zira Bismarck'a göre, “*zamanın büyük meseleleri müzakereler ve çoğunluk kararlarıyla değil, kan ve demirle karara bağlanacak*”tır. Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Katja Hoyer, *Kan ve Demir, Alman İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü (1871-1918)*, çev. Sinan Çakır, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2024, s. 47.

⁴³ BOA, Y.EE.d, 1205, 16a; BOA, Y.EE, 7 / 5 – 3, s. 1.

kendilerine yardım etmesinin beklendiğini belirtti.⁴⁴ Ali Nizami Paşa'ya cevaben Bismarck, Osmanlı Devleti'nin bekasını son derece arzu ettiklerini ancak Osmanlı'nın Avusturya ile mevcut durumunun⁴⁵ bir sorun teşkil ettiğini, İtalya'nın da yaptığı gibi Avusturya'yla uzlaşılması gerektiğini ifade etti. Bismarck açıkça Avusturya ile uzlaşmayı, Almanya ile uzlaşma olarak değerlendiriyor ve Türk-Alman ittifakı için ön koşul olarak Avusturya'yı işaret ediyordu.⁴⁶

Konuşma, Osmanlı'nın hâlihazırdaki tehlike ve tehdit olarak gördüğü diğer konulara geldi. Sözüne devam eden Almanya Başbakanı, 1881 baharında Fransa'nın Tunus'u işgalinden⁴⁷ bahisle Osmanlı Devleti'nin Afrika politikasını zamana bırakmasını, şimdilik Fransa ile gayet dostane geçinmesini tavsiye etti ve aynı görüşmede birkaç defa daha bu tavsiyeyi yineledi. Mevcut durumda, kendilerinin de Fransa ile bir savaşa teşebbüs etmeyeceklerini ifade ederken Fransızlarla ilgili eleştirilerini de gizlemedi. Bismarck, Fransızların ahlakının bir garip olduğu ve politikalarının ise öngörülemez olduğu kanaatindeydi. Eğer Fransa, Almanya ile savaşa kalkışırsa bu durumda doğudan Devlet-i Aliye gibi bir dostunun *diversion* (şaşırtma/yanıltma) harekâtı yapmasını beklediklerini, bunun kendileri için çok kıymetli olacağını belirtti. Şimdilik bu konuda asla şüphe uyandırılmaması, aksine Fransa ile iyi geçinmeye gayret edilmesi tavsiyesinde bulundu.⁴⁸ Bismarck'ın

⁴⁴ BOA, Y.EE, 7 / 5 – 3, s. 2.

⁴⁵ Burada kastedilen mevcut durum; 1878 Berlin Antlaşması ile Bosna-Hersek üzerindeki egemenlik hakkı Osmanlı Devleti'nde kalsa da Bosna-Hersek yönetiminin fiili olarak Avusturya'ya geçmesi ve bunun iki ülke arasında yarattığı çeşitli anlaşmazlıklardır.

⁴⁶ Almanya-Avusturya ittifakı için bkz. Kennedy, *a.g.e.*, s. 223.

⁴⁷ Bismarck için Tunus meselesi aslında Fransa ile İtalya'yı karşı karşıya getirme politikasının argümanlarından biriydi. Fransızlar, İtalyanlardan önce harekete geçerek Tunus sınırındaki düzmece bir kavgayı bahane edip 1881 yılı Mart ayında bölgeyi işgale başladı. 12 Mayıs 1881'de Tunus beyi ile Bardo Antlaşması'nı imzalayarak bu eyaleti kendi himayelerine aldıklarını duyurdular. Detaylı bilgi için bkz. Mustapha Stiti, *Tunus'un Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1878-1888)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2008.

⁴⁸ Ali Nizami Paşa tarafından aktarılan Bismarck'ın birebir ifadesi: "[...] 'Fransa ile bir muharebeye teşebbüs etmeyiz. Fakat Fransızların ahlâkı acayıbdır, politikalarının ilerisi görülemez. Şayed Fransa tarafından bizimle bir muharebeye girilmeğe kalkışılır ise ol vakit şark tarafından Devlet-i Aliyye gibi bir dostumuzun bir *diversion* [şaşırtma/yanıltma] harekâtı yapmasını arzu ederiz ve bu *diversion* bizim için pek kıymetlidir. İşte Devlet-i Aliyye'nin Afrika hakkındaki emel ve arzusu dahi ol vakte

sözlerinden anlaşılın, Osmanlı Devleti ancak Almanya-Fransa savaşı gibi bir durum ortaya çıkarsa Afrika hakkındaki düşüncelerini gerçekleştirebilme şansına sahip olurdu. Osmanlı Devleti'nin Fransa ile Afrika'da yaşanan sorunun zamana bırakılması tavsiyesinin arka planında bu stratejik düşünce vardı.

Konuşmada geçen bahislerden bir diğeri İtalya, İngiltere ve Rusya üzerineydi. Bismarck'a göre İtalya, Fransa kadar önemli değildi. Ancak iyi takip edilmeli ve şimdilik onunla da iyi geçinmeliydi. İngiltere'nin ise Osmanlı için bir sıkıntı doğurmayacağını, hatta İngilizlerin Mısır'ın Osmanlılarda kalmasını istediğini söyledi. İngiltere'nin şark sularındaki ticaretinin Osmanlı bandırası himayesinde muhafaza edilmesinin İngiliz menfaatlerine uygun olduğu kanaatindeydi. Bismarck'a göre, İngiltere ancak Mısır'ın başka bir devletin eline geçme ihtimali doğarsa o vakit Mısır'ı işgal edebilirdi. Kendilerinin de endişe ve şüpheyle yaklaştığı Rusya'nın içişlerine bakıldığında, ileride ne olacağı belirsiz bir manzara görse de birkaç sene boyunca Rusların da Osmanlı için herhangi bir tehdit yaratmayacağını düşünüyordu. Yine de Rusya'ya karşı ihtiyatlı davranılmalı, tedbiri elden bırakmadan iyi geçinilmeliydi.⁴⁹

Bismarck, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakan Berlin Antlaşması'nın ıslahatla ilgili maddeleri hakkında da çeşitli tespit ve tavsiyelerde bulundu. Bismarck'a göre, Avrupa devletlerinin ıslahat talepleriyle oluşturduğu baskı, Anadolu ıslahatı konusunda ısrarcı olan bir iki devletle⁵⁰ ilişkilerin düzeltilmesiyle çözümlenebilirdi. Görünürde onları kırmadan, ıslahat yapıyormuş gibi veya mesele üzerinde düşünüyoruz, tetkik ve müzakere ediyoruz şeklinde açıklamalar ile mevcut baskılar geçirilebilirdi. Alman Şansölye, İngiltere ve Rusya'nın istediği ıslahatlar bir yana, Osmanlı Devleti'nin aslî unsuru olan Türklere yararı dokunacak ıslahatlar yapması gerektiği düşüncesindeydi. Yine, Anadolu ıslahatı konusunda bir vali atanmasıyla ilgili; *“İngilizlerin*

bırakılmalıdır fakat şimdilik bu bâbda asla ser-rişte [ipucu] vermeyerek Fransa ile hoş görünmeğe ve geçinmeğe say etmelisiniz, burasını hassaten tavsiye ederim' dedi.” BOA, Y.EE, 7 / 5 – 3, s. 2-3.

⁴⁹ BOA, Y.EE, 7 / 5 – 3, s. 3-4.

⁵⁰ Bismarck'ın burada ismini vermeden kastettiği devletler İngiltere ve Rusya'dır.

ağızlarını kapamak için bir adam tayin etmeli ve fakat bu zât Türk ve sadık bir adam olmalıdır” diyerek benzer bir görüşünü de dile getirdi.⁵¹

Ali Nizami Paşa, Bismarck'ın yorum ve tavsiyelerine teşekkür ederek övgülerde bulunduktan sonra konuyu benzer sıkıntılar üzerinden devam ettirdi. Osmanlı Devleti'nin son günlerde karşılaştığı zorluklardan birinin de İstanbul'da bulunan bazı elçiliklerin Osmanlı Devleti'ni müşkül vaziyette bırakacak konularda hemfikir olmayı adet hâline getirmeleri olduğunu belirtti. Ali Nizami'ye göre, bunlar zaman zaman Babialı'ye ortak notalar vererek sürekli bir şekilde Osmanlı Devleti'ni baskı altına almaya çalışmaktaydılar. Mesela, baskı yapılan konulardan biri Ermeni meselesiydi. Ona göre, Osmanlı Devleti'ni sorunların çözümü karşısında asıl zor durumda bırakan bu devletlerin sürekli kıskırtan yaklaşımıydı. Osmanlı Devleti'ni parçalamaya dönük talepleri Bismarck'a yeniden hatırlatan Ali Nizami, Almanya'nın bu konudaki bakışının ne yönde olduğunu sorarak sözü Bismarck'a bıraktı. Alman Şansölye, devletlerin genelinin istediği bir konunun kabulü, Osmanlı Devleti'nin de menfaatine olacağı cevabıyla söze başladı. Ermeni ıslahatı meselesinin sadece iki devletin ısrarı olduğunu belirtti. Devleti Aliye'nin bir iki güvenilir dost devlet ile anlaşıp ilişkilerini iyi duruma getirdiğinde, ıslahat konusunda ısrarcı olanların da istediklerini alamayacağı kanaatindeydi. Daha önce önerdiği gibi Osmanlı Devleti'nin menfaatini gözeten sadık bir vali tayiniyle bu işi geçiştirmeleri gerektiğini tekrarladı. Bismarck'ın Osmanlı'nın karşılaştığı problemlerle ilgili stratejik hedefleri göstermeyecek sulha dayalı diplomatik tutum tavsiyesi ve uluslararası ilişkiler analizi oldukça pragmatik görünüyordu. Ancak Ali Nizami Paşa, Osmanlı Devleti'nin birçok baskıyı göğüsleyerek yaşadığı bu problemler karşısında Bismarck'ın gösterdiği soğukkanlı yaklaşımdan tatmin olmamış olmalı ki özellikle Ermeni meselesinin ülke içinde doğurduğu problemleri ayrıntılı olarak yeniden dile getirdi.

Ali Nizami'ye göre bir süredir gündeme gelen Ermenistan konusu, Berlin Kongresi'nden önce Osmanlı Devleti tarafından bilinmek, duyulmak bir tarafa tasavvur bile edilmemiş ve hâlâ tasavvur edilemiyordu. Çünkü Ermenistan denilen yerde ahalinin üçte ikisi Müslümanlardan oluşuyordu; herkesin demografik durumunu bildiği bir coğrafyaya nasıl olur da Ermenistan denilebilirdi. Sözlerine İngilizlerin

⁵¹ BOA, Y.EE, 7 / 5 – 3, s. 4.

kışkırtıcı tavrına örnekler vererek devam eden Ali Nizami Paşa'ya göre, İngilizler kendi menfaatleriyle birlikte Hristiyan oldukları için Ermenilerin menfaatleriyle uyuşan taleplerde bulunuyordu. Oysa bölgedeki Müslümanların şartları Ermenilerden daha aşağı seviyedeydi. Ayrıca İngilizler, Ümit Burnu'ndan başlayarak Anadolu'nun her tarafına gönderdikleri genç ve tecrübesiz konsoloslarıyla vilayetlerde vali ve mutasarrıflara tahammül edilemeyecek muamelelerde bulunuyorlardı. Her konuda Müslümanları itham ederek Ermenileri haklı göstermeye çalışıyorlardı. Vali ve mutasarrıfların sözlerine itibar olunmazken konsolosların söyledikleri her tarafta kabul görmekteydi. Bütün bu gelişmeler sonrasında Ermeni maddesi konularak Osmanlı Devleti için büyük bir sorun icat edilmiş oluyordu.⁵² Ali Nizami Paşa'nın Ermeni meselesi konusundaki Batı dünyasına sitem içeren ve tarihi gerçekliğe uygun konuşması karşısında Bismarck ayrıntılarla ilgilenmemiş, bu konuda tedbir almak ve doğruların öne çıkarılıp uluslararası kamuoyunun ikna edilmesi için matbuatın önemine dikkat çekmiştir. İngiltere'de gazeteler ile kamuoyunun devlet idaresi üzerindeki etkisini anlattıktan sonra Osmanlıların da İngiliz gazetelerinden bir iki tanesini kendi tarafına çekerek hakikatin neşriyat vasıtasıyla ortaya konulmasını, böylece uluslararası kamuoyunun fikrinin değişerek gerçekleri göreceği tavsiyesinde bulunmuştur.⁵³

Konuşmalardan anlaşılan, Ali Nizami Paşa diğer devletlerin Osmanlı üzerindeki emel ve tutumları konusunda Bismarck'ın görüşleriyle ilgili dikkat çeken bir yorum yapmazken iyice büyümeye başlayan⁵⁴ Ermeni sorunu konusunda uğranılan haksızlığı ana hatlarıyla dile getirmiştir.

⁵² BOA, Y.EE, 7 / 5 – 3, s. 4-5; Bu konuda bkz. Emel Demir Görür, *Osmanlı Belgeleri İle İngiliz Elçilik Ve Konsolosluk Raporlarında Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

⁵³ BOA, Y.EE, 7 / 5 – 3, s. 5.

⁵⁴ Bismarck'ın "her sektörde Türklerin hâkim olması" tavsiyesiyle de alakalı olmak üzere Ermeni meselesinin en çarpıcı ve ibretlik örneklerinden biri İstanbul'un Ermeni hamallarıdır. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aralarında örgütlenen Ermeni hamallar, çok geçmeden diğer din, mezhep ve milletlerden olan hamalları işinden etmiş, tekelleşerek İstanbul'daki bütün hamallık sektörünü ele geçirmiş ve nihayetinde Ermeni komitaları safına katılarak silah ve patlayıcı sevkiyatından isyan organize etmeye kadar terör faaliyetlerine girişmişlerdi. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Lülecî, "Yük Taşımacılığında Devlete İsyana: Ermeni Hamallar", *Vakanüvis*, 3 (Ekim 2018), s. 230-48.

Dönem itibarıyla Osmanlı Devleti için tehdit ve tehlike oluşturan bahse konu devletlere, Osmanlı'nın mevcut hâliyle askerî güç kullanarak karşı koyması da mümkün görünmüyordu. Bu durumun farkında olan Bismarck, uluslararası alanda oyalama, geri çekilme ve neşriyat gibi taktikleri tavsiye ederek kendi menfaatleriyle de örtüşebilecek bir stratejiye Osmanlı'yı dâhil etmeye çalışıyordu. Bismarck'ın Osmanlı Devleti'nin içişlerine dönük tavsiyelerini de yine bu stratejinin bir parçası olarak görmek mümkündür. Toprağını işgal eden Fransa ile şimdilik iyi geçinmesi ve ileride şartlar oluştuğunda kendi menfaatlerine uygun bir müdahalenin yapılması düşüncesi dahi henüz birçok alanda çağdaş imkânları ülkesinin kaynaklarıyla buluşturamayan Osmanlı Devleti için esasında oldukça gerçekçi bir dış politika tavsiyesiydi.

Görüşmenin sonuna doğru Bismarck bazı tavsiyelerini yineleyerek eğitim, ziraat ve ticaretin geliştirilmesini, yol ıslahı ile yenilerinin açılmasını, milli servet olan orman ve madenlerin iyi idare edilerek bayındırlık işlerinin de güçlendirilmesini tavsiye etti. Bu işler Türkler ile yapıldığında, devletin esas unsuru olan Türkler öne çıkarak zenginleşecek, ülkenin ekonomik kaynakları da artacaktı. Yoksa bazı devletlerin ıslahat diye ileri sürdüklerinin Türkistan için bir ıslahat olmadığı vurgusuyla birlikte fikirlerini yeniden dile getirdi.⁵⁵ Ali Nizami Paşa, Bismarck ile hemfikir olduklarını, Bismarck'ın yardım talebine olumlu baktığını anladığını söyleyerek bu konuda yol göstermesini rica etti. Bismarck ise daha önce olduğu gibi yine Avusturya'yı işaret ederek Avusturya'yla birlikte hareket edebileceklerini ifade etti. Ayrıca aralarında geçen konuşmanın gayet mahremane kalmasını özellikle rica ederek konuşmaya bitirdi.⁵⁶

Reşid Bey İle Bismarck Görüşmesi

Ali Nizami Paşa'nın Bismarck ile 17 Aralık Cumartesi günü yaklaşık bir saat on beş dakika süren görüşmesi sırasında Reşid Bey de Dışişleri

⁵⁵ “İşte asıl ıslahât budur, bunlar Türklere meydana çıkarır, servetlerini tezyid eder, varidât-ı devleti artırır, kuvvet ve miknet-i hükümeti tezyid eder yoksa ecnebi devletlerden bazılarının ıslahât nâmıyla istedikleri şeyler Türkistân için ıslahat değildir dedi.”, BOA, Y.EE, 7 / 5 – 3, s. 5-6.

⁵⁶ BOA, Y.EE, 7 / 5 – 3, s. 6.

Bakanı Hatzfeldt⁵⁷ ile iki saat süren bir görüşme yapmıştı. Reşid Bey Hatzfeldt'e, Devlet-i Aliye'nin Almanya ile yakınlaşma isteğinin nedenlerini anlatmış, Hatzfeldt ise iki devletin yakınlaşmasının faydalarından bahsederken kendisinin de İstanbul'da büyükelçi olarak bulunduğundan bu yana aynı düşüncede olduğunu ve bu amaca uygun hizmette bulunmaktan geri durmadığını söylemişti. 18 Aralık'ta Parlamentoda olan Bismarck ise 19 Aralık Pazartesi günü saat 16:00'da Reşid Bey ile baş başa görüşmek için randevu vermişti. Reşid Bey, bir buçuk saat süren görüşmeyi aşağıda ayrıntıları verildiği şekliyle İstanbul'a rapor etti.

Bismarck ilk olarak, Ali Nizami Paşa'ya da beyan ettiği gibi söylediklerinin harfiyen Sultan II. Abdülhamid'e arz edilerek görüşmelerin gizli tutulmasının öneminden bahsetti. Görüşmede gündeme gelen ana konular, Ali Nizami Paşa görüşmesiyle hemen hemen aynıydı. Görüşmenin ilk konusu, Almanya'dan talep edilen memurlar üzerine oldu. Bismarck, en iyi memurların gönderileceğini, bunların Osmanlı Devleti'ne sadık yetenekli memurları yetiştireceklerini ve bunların Türk olmasına dikkat edileceğini söyledi.⁵⁸ Osmanlı Devleti'ni oluşturan farklı kavimlerin menfaatlerinin Osmanlı yönetimiyle çeliştiğini, bu grupların sorunlarının kaynağını Türklere aradığını ve bugüne kadar yaşananların da bunu doğruladığını belirtti. Konuşmanın vurgusu yine Türklerin gücünün, refah seviyesinin ve servetlerinin artırılmasına gayret edilmesi gerektiğiydi. Bismarck'ın benzer ifadelerle savunduğu, tüm alanlardaki hâkimiyetin Türklere geçerek diğer unsurlar arasından Türklerin öne çıkarılması ve devletin Türkler tarafından yönetilmesi idi.⁵⁹

⁵⁷ Döneminin önde gelen diplomatlarından olan Paul von Hatzfeldt (1831-1901), Almanya büyükelçisi olarak 1878-1881 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş ardından Temmuz 1881'de İstanbul'daki görevinden ayrılarak Almanya Dışişleri Bakanı olarak atanmıştı.

⁵⁸ BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 1; Hatzfeldt, 1880 yılında İstanbul'da Almanya elçisi olarak bulunurken II. Abdülhamid memur isteğinde bulunmuştu. Bu istek üzerine dört kişiden oluşan bir askerî heyet gönderilmişti. Reyhan, *a.g.m.*, s. 237.

⁵⁹ Türklük vurgusuyla ilgili Reşid Bey tarafından aktarılan Bismarck'ın ifadeleri şöyledir: "[...] bunu da ancak Türklere bulursunuz. Mezâhib-i saire efrâdının menâfii sizin menâfiinize külliyyen mugayirdir, onlar menfaatlerini Türklerin mazarrâtında ararlar ve şimdîye kadar vâki olan hareketleri bunu isbata kâfidir. Hiçbir tarafın sözlerine ve nümayişlerine bakmayarak ve fakat üss-i harekâtınızdan dahi ser-rişte vermeyerek

Bismarck bu görüşmede, Halifelik ve Osmanlı idaresi altındaki Hristiyanların hamiliğinin üstlenilerek siyasi bir güç olarak kullanılması konularını da gündeme getirdi. Bismarck'a göre Osmanlı Sultanı, Müslümanların halifesi olduğu gerçeği ihmal edilmeden Türkler ile hükümet etmeliydi. Hristiyanların koruyuculuğunu iddia eden devletlere karşı da bizzat Osmanlı Hristiyanlarının hamisi olduğu iddiasında bulunmalıydı. Uygulanması gereken yönetim tarzını ise konuşma esnasında üç defa dile getirdiği şu benzetmeyle ifade etmişti: *"harirden [ipekten] mamul eldiven ile mestur [kaplı] arslan pençesiyle idare-i hükümet eylemelidir"*. Bismarck'a göre, bu şekilde tedbirli bir yönetim tarzıyla hareket edilirse kısa sürede Hristiyanların nüfuzu ve önemi kaybolacak belki tamamıyla Türklerin hükmü hâkim olacaktı. Bu sayede Osmanlı Devleti, tamamen bağımsız bir Türk devleti olacağından kuvveti artacak, az bir çaba ile önceki yüzyılların şan, şeref ve azametini yeniden kazanacak ve hatta daha fazlasına sahip olacaktı. Eğer kendisi Osmanlı Sultanı'nın maiyetinde hizmet eden bir görevli olsaydı Sultan'ı daima bu yönde teşvik edip özendireceğini, gönüllü olarak gece gündüz bunu esas fikir olarak Sultan'a kabul ettirmeye çalışacağını söyledi.⁶⁰

Bismarck'ın bu fikirleri üzerinde durmayan Reşid Bey, Osmanlı Devleti'nin ittifak arzusu ile ilgili Almanya'nın ne düşündüğü konusunu yeniden gündeme getirdi. Esasında heyetin Berlin'e gelme amacı, bu konunun netliğe kavuşmasıydı. Ali Nizami Paşa da, Reşid Bey de görüşmelerde konuyu buraya çekme konusunda gayretliyidiler. Ancak Bismarck bazen entelektüel bir tartışma yapıyormuş gibi heyetin konuşmak istediği konulardan uzaklaşıyor, devlet yönetimiyle ilgili açık tavsiyelerde bulunuyordu. Konuşmasına devam eden Bismarck, Osmanlı Devleti'nin ittifak arzusunun farkında olduğunu, kendilerinin öteden beri Avusturya ile birlik beraberlik içinde olduklarını, Sultan'ın da Avusturya ile uzlaşmasını ümit ettiklerini belirtti. Bismarck'a göre Avusturya ile birlik olunca Almanya ile de zaten olunmuş demektir. İtalya'nın da benzer bir ittifak arzusu içinde olduğunu, bunun için

Türklerin kuvvet ve nüfuzunu tezyîd etmeğe ve refah ve servetlerini ziyadesizleşdirmeye say edüb mezâhib-i saire efrâdı üzerinde hâkimiyetlerinizi teyid ve tahkim eylemeli. Zât-ı Şâhâne kendileri Müslümanların ve Türklerin halife ve padişahı olduklarını nazar-ı hümayunlarından bir an bile dur tutmayarak Türkler ile hükümet etmeli ve Türkler ile bünyan-ı saltanatlarını teyid buyurmaldırlar". BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 2-3.

⁶⁰ BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 3.

İmparator Wilhelm’le görüşmek istediklerini, fakat kendilerinin bunu gereksiz görerek İtalyanlara Viyana’ya gitmelerini önerdiklerini söyledi. Daha sonra Avusturya ile olan ittifaklarını, “*Viyana, Berlin demektir çünkü Almanya ile Avusturya bir bakıma tek vücuttur*” şeklinde özetledi. Reşid Bey, İtalya örneği verilince İtalyanların ittifak dâhilinde olup olmadığını sordu. Bismarck, İtalya’nın şimdilik tereddütte olduğunu bu konuda ayrıntılı bilgi vereceğini söyleyerek konuşmasına devam etti. Hâlihazırda Avusturya ile esas maksatlarının sulhun devamının sağlanması olduğunu, bu konuda Rusya ile de aynı düşüncede olduklarını, barışı ihlal etmek şöyle dursun, ihlal edenlerin kabahatli görülerek asla yardım edilmeyeceğini söyledikten sonra “*fakat dünyanın ahvâli acayıptır*” diye de ekledi.

Bismarck, özellikle Fransa’nın tuhaf olarak gördüğü yaklaşımını bir örnek ile açtı. Bu anlamda şahsi tecrübeleri çok fazla olsa da en garip olanın 15 Eylül 1870’de kendi başından geçenler olduğunu ifade etti. O zamanlar Fransa ile aralarında ilerleyen dostane ilişkilerin gayet iyi olduğunu, bu nedenle sulhun devamı konusunda tamamıyla emin olduğunu fakat aradan on beş gün geçmeden Prusya-Fransa Savaşı çıktığını söyleyerek şöyle devam etti: “*Fransızların ahlaki acayıptır, politikaları ise ya ifrat veya tefrittir. Kim bilir, yarın bize tekrar ilan-ı harp edebilirler*”. O zaman menfaatimiz için bahsettiğimiz tedbirler bizim için pek kıymetli olur, doğudan Osmanlı bir *diversion* (şaşırtma/yanıltma) harekâtı ile Fransa’yı bir miktar işgal ederse bize büyük bir hizmet yapmış olur. Osmanlı da bu durumda özellikle Tunus kozunu kullanabilir, biz de onaylar ve yardımcı oluruz ama o vakte kadar Fransa ile iyi geçinerek vakt-i merhunu gözetmeli, şüphe ve infial yaratacak hiçbir şey yapılmamalı dedi. Neticede Osmanlı’ya tavsiyesi, şimdilik Fransa’yla hoş geçinmesi ve Tunus harekâtını kabullenmediğini beyan etmenin ötesine geçilmemesiydi.⁶¹

Bismarck, Fransa’dan sonra sözü İtalya ve Kuzey Afrika’ya getirdi. Fransa’nın kesinlikle Trablusgarp’ı işgal düşüncesi olmadığını, İtalyanların Trablusgarp konusundaki düşünceleri içinse bir şey söyleyemeyeceğini ifade etti. İtalyanların bir fırsat bulursa Trablusgarp’ı işgal edebileceğini ancak o zaman İtalyanların Fransız desteğine ihtiyaç duyacağını belirtti. Bismarck’a göre, İtalya politikacılarının bir kısmı

⁶¹ BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 4-5.

Fransızlarla işbirliğini tercih ederken diğer bir kısım da Fransa'ya karşı temkinliydi; Trablusgarp'a yönelik politikalarda bir şekilde İtalya'yı Fransa'dan ayırmak gerekirdi. İtalya konusunu ileriye bırakmak lazımdır diyen Bismarck, İngiltere'nin Mısır politikası konusunda ise Ali Nizami'ye söylediklerini Reşid Bey'e biraz daha ayrıntılı bir biçimde ifade etti. Özet olarak, Mısır'ın Osmanlı Devleti'nin elinde kalmasının İngilizlerin menfaatine olduğunu, Osmanlılar dışında başkasının eline geçme ihtimali olursa ancak o vakit İngiltere'nin her şeyi göze alarak Mısır'ı işgal edeceğini söyledi.⁶²

Fransa, İngiltere ve İtalya konusundaki tespitlerinde rahat bir tavır sergilediği konuşmalarından anlaşılan Bismarck'ın, Rusya bahsi geldiğindeyse daha şüpheci ve temkinli bir dil kullanması⁶³ dikkat çekmektedir. Nitekim Osmanlı heyeti, Rusya konusunda Berlin'deki genel havayı daha önce İstanbul'a bildirmişti.⁶⁴ Bismarck'ın Rusya hakkındaki düşünceleri de bu havayı yansıtır gibiydi; Bismarck, Rusya'yı diplomatik açıdan şüpheli görüyor, Rusya'nın içişlerindeki belirsizliğe dikkat çekiyordu. Ancak Rusya'nın Osmanlı Devleti için en azından dört beş seneye kadar bir sorun çıkarmayacağını düşünüyordu. Yine de Rusya konusunda dikkatli ve tedbirli olunarak iyi geçinilmesini tavsiye etti.⁶⁵

Reşid Bey, konuyu yeniden İngiltere'ye getirerek İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle ilişkilerindeki güvenilmez tavırları konusunda genel bir değerlendirme yaptı; İngilizlerin hep kendi menfaatleri için çalışmaktan çekinmediklerini, gerçekten dost olduklarına inandırarak Osmanlı'yı aldattıklarını ifade etti.⁶⁶ Reşid Bey'e göre İngiltere, hedeflerine ulaşmak için her türlü fırsatı değerlendiren bir politika izlemekten çekinmiyordu. Hindistan yolundaki önemli noktaları ele geçirmişlerdi. Almanya'nın iyi bildiği Kıbrıs sorununda olduğu gibi,

⁶² BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 6.

⁶³ 1873'te Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları arasında kurulan ittifakın (Üç İmparatorlar Ligi, Dreikaiserbund) 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra iyice zayıflaması, Rusya'ya karşı her zaman ihtiyatlı olan Bismarck'ı bu yıllarda artık tedirgin etmeye başlamıştı. bkz. Ali Reşad ve İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 207-224.

⁶⁴ BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 6.

⁶⁵ BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 7.

⁶⁶ İngilizlerin 1870'lerden itibaren iyice Osmanlı aleyhine dönmeye başlayan dış politikası için bkz. Taha Niyazi Karaca, "Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz ilişkileri", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 1 (Ocak 2020), s. 11-32.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı sürekli hukuki ihlalleri olmuştu. İngilizlerin Arabistan'da çıkardığı kargaşanın ise Bismarck tarafından bilinmediğini dile getiren Reşid Bey, konuşmasının sonlarına doğru bir soruyla birlikte konuyu Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yardımına getirdi. Fakat Bismarck, bu soruya vereceği cevabı erteleyerek İngilizlerin Hindistan'daki durumu hakkında konuşmayı tercih etti. Bismarck'ın Devlet-i Aliye'ye tavsiyesi ise terakki yolunda ilerlemesi, ıslahat ve hukuki düzenlemeler yapması, güçlü bir devlet olmasıydı. Böylece İngilizlerin amaçlarının da kendiliğinden boşa çıkmaya başlayacağını düşünüyordu. Bismarck'a göre, Osmanlı tebaasının eğitim seviyesinin yükseltilmesi, Osmanlı memurlarının sadakat ve liyakat eksikliğinin çözülmesi gerekiyordu; şimdilik, şiddet ve kaba kuvvetten uzak durulmasını da bilhassa tavsiye ediyordu.⁶⁷

Bismarck'ın İngiltere'nin Osmanlı politikasını belirleyen niyetin ne olduğu konusunda Osmanlılardan farklı bir bakışı yoktu. Hatta daha kesin konuşarak İngilizlerin talep ettiği ıslahatın ıslahat olmadığı, sürekli sorunlar çıkararak devleti zayıflatmak, parça parça ederek her parçasını Osmanlı'dan ayırmak niyetinde olduklarını da açıkça söyledi. Bismarck göre, sadece Osmanlı değil bütün devletler her gün ıslahata ihtiyaç duyardı fakat yapılacak ıslahat, devlet menfaatine uygun olduğu gibi ahalinin de vaziyeti düşünülerek yapılmalıydı. Tebaanın içinde özellikle Türk ahalinin menfaati öne çıkarılmalı, Türklerin vaziyeti ıslahata konu edilmeliydi, Türk olmayan ahali ise adil ve hakkaniyetli bir şekilde idare edilmeliydi. ıslahat istenilen bölgede bir vali değişikliğiyle sorun çözülebilirdi, atanacak vali ise sadık ve devlet menfaatini koruyacak Türk asıllı biri olmalıydı.⁶⁸

⁶⁷ BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 7-8.

⁶⁸ Reşid Bey tarafından aktarılan Bismarck'ın birebir ifadesi: “Şurasını beyan ile tekrar ederim ki İngilizlerin talep eyledikleri ıslahat ıslahat değildir. Bu bir takım mazarratdır ki devleti zayıflandırmak ve parça parça ederek her parçasını birer birer vücud-ı devletden tefrik eylemek maksadına mübtenidir. ıslahat icra etmelidir, her devlet her gün ıslahata muhtacdır fakat bu ıslahat menâfi-i memlekete muvafık olmakla beraber istidad-ı ahaliye dahi mütenasib suretde bulunmalıdır ve bu bâbda Zât-ı Şâhâne evvel be-evvel Türk tebaa-i seniyyelerinin menafiini gözetmelidir. Bunların hâlini ıslah etmelidir, maa-zalılık Türk olmayan sair tebaa-i şahanelerini dahi kemal-i adalet ve hakkaniyetle idare buyurmalıdır”. BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 8.

Bismarck'ın bu sözlerinin ardından Reşid Bey, konuşmayı ıslahat meselesi üzerinden devam ettirdi. Reşid Bey'e göre, İstanbul'da ıslahat konularında bir iki devletin müdahalesine, diğer devletlerin de ortak olması adeta moda hâline gelmişti. Bunlar tazyike varan müdahalelerini, Avrupa konseyi adına konuştukları iddiasıyla yapıyorlardı. Bu vaziyet karşısında Bismarck'ın yorum ve tavsiyelerinin neler olduğunu soran Reşid Bey, Almanya'nın bu konudaki tercihlerinin de açıklanması gerektiğini ayrıca ifade etti.⁶⁹ Bismarck, Avrupa devletlerinin genelinin arzu ettiği ciddi taleplerin yerine getirilmesinin Osmanlı Devleti'nin menfaatine olacağını, bunun sulhun devamı için önemli olduğunu ancak Ermeni ıslahatı konusunda İngiltere ve Rusya'nın müdahilliyinin açık olduğunu belirtti. Diğer devletlerin bu durumun farkına varması gerektiğini, Osmanlı'nın bir iki dost devleti yanına çekip iyi ilişkiler kurmasıyla müdahalede bulunan devletlerin etkisinin azalacağı düşüncesindeydi. Bu durumdan kurtulmanın yollarından birini de Ali Nizami'ye söylediği gibi Avrupa gazetelerine müracaat etmek olduğu kanaatindeydi. Zira Osmanlı'nın uzun süredir Avrupa kamuoyunda küçük düşürülmesi için yapılan her türlü şeyde basın büyük etkisi olduğunu, mevcut durumdan kurtulabilmek için özellikle İngiltere gibi bir ülkede, bir iki önemli gazeteye nüfuz etmek gerektiğini söyledi. Böylece, Osmanlı Devleti aleyhindeki haberlerin kamuoyunda etkisi görülmeden önünün alınabileceğini, hatta kamuoyunun Osmanlı menfaatleri çerçevesinde şekillendirilebileceğini; her türlü yalan ve taraflı haberin önüne ancak hakikatleri ortaya koyacak gazete gibi araçlarla geçmenin mümkün olacağını ifade etti.⁷⁰

Bismarck, konuyu yeniden Osmanlı içindeki faaliyetlere getirerek daha önceki görüşmelerde geçen tavsiyeleri yineledi. Bu tavsiyeler özetle, Osmanlı ülkesi gece gündüz çalışılarak ıslah edilmeli, refah artırılmalı, tebaanın memnuniyeti ve eğitim seviyesi yükseltilmeli şeklindeydi. Bismarck'ın Osmanlı için yinelediği tavsiyeler; ticari ve zirai hayatın geliştirilmesi, orman ve madenlerin iyi idare edilmesi, aynı zamanda karayolu, demiryolu, geçitler ve köprüler yapılmasıydı. Bismarck'a göre, bu işlerin yürütülmesinde Osmanlı tebaasına ait şirketlerin tercih edilmesi, olmadığı takdirde dost ve müttefik milletler

⁶⁹ BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 8-9.

⁷⁰ BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 9.

arasından işin erbabı, dürüst adamlar bulunması lazımdı. Ancak yabancılarla sözleşme yaparken dikkat edilmeli, daima Osmanlı menfaatleri göz önünde bulundurulmalıydı. Böylece çalışarak emniyetli, adaletli ve huzurlu bir memleket ortaya çıkarılabildi. Fakat her konuda Türklerin diğerlerine göre tercih edilmesi gerekiyordu. Tabii ki diğer tebaa da gözetilirse kısa zamanda Osmanlı ülkesi daha da zenginlik kazanır, gelir kaynakları artar ve devlet güçlenirdi. Düşüncelerini özetle bu şekilde ifade eden Bismarck, son cümlelerini “*bunlar yapıldığı takdirde Osmanlı Devleti, Avrupa ile Asya’nın en güvenilir ve kudretli devletleri arasında olacaktır*” şeklinde bitirdi. Bu düşüncelerinin harfiyen Sultan II. Abdülhamid’e anlatılmasını tekraren istedi. Reşid Bey teşekkür edip salondan çıkarken Bismarck, iyi devlet adamlarının her türlü zorluğun üstesinden geleceğini ve sıklıkla ifade ettiği gibi Avusturya ile ittifak konusunun dikkate alınmasını hatırlattı.⁷¹

Berlin’den İstanbul’a Dönüş

Osmanlı Fevkalade Elçilik Heyeti, 20 Aralık 1881 günü Alman İmparator ve İmparatoriçesinin huzuruna veda için kabul edildikten sonra aynı gün Berlin’den ayrıldı.⁷² Bismarck’ın tavsiyelerine uyararak temaslarını devam ettirmek üzere 21 Aralık’ta Viyana’ya gittiler.⁷³ Ancak telgraf şifrelerindeki güvenlik problemini fark ettiklerinden Bismarck ile yapılan son görüşmeleri telgrafla göndermemişler, “*buraca iş matlûb-ı hümûyûn vechile oldu bitdi, bir yeni şifre hakkında irâde-i seniyye*” beklediklerini ifade eden kısa bir telgrafla İstanbul’u bilgilendirmişlerdi.

Viyana’ya geldiklerinde, Bismarck ile yapılan son görüşmenin tüm detayları, yeni telgraf şifresiyle gelen “*Şarlo kullarına*” verilerek mülakat layihaları doğrudan Sultan II. Abdülhamid’e teslim edilmek üzere Yıldız Sarayı’na gönderildi. Yine “*Şarlo kulları vasıtasıyla*” gelen talimatlar uyarınca da başta Avusturya İmparatoru Franz Jozeph (1848-1916) ve Avusturya Başvekili Kont Gustav Kalnoky (1832 – 1898) ile görüşmelere devam ettirdiler. Almanya’nın yönlendirmesi üzerine iki taraf da ittifaka hazır ve istekliydi. Bilindik diplomatik sohbetlerde, alışlageldik karşılıklı iyi niyet ve hakiki dostluk temennilerinde bulunuldu. Berlin’de olduğu

⁷¹ BOA, Y.EE, 7 / 6, s. 9-10.

⁷² BOA, Y.EE.d, 1205, s. 17a.

⁷³ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 18b.

gibi detaylı görüş alışverişine gerek kalmadan detaylar hükümetlere bırakılarak uzlaşma sağlandı.⁷⁴

Heyetten, daha önce Almanya'nın jandarma, polis ve ordu mevzuatıyla birlikte iki adet güzel tüylü av köpeği temin edilmesi istenmişti.⁷⁵ Almanya'dan temin edilen mevzuat İstanbul'a gönderilmişse de istenilen özelliklere sahip av köpeği ne Berlin'de ne de Viyana'da bulunamadığından talep Paris'e sipariş edilmişti. Heyet, bu nedenle Viyana'da bir müddet daha kalacaklarını para istekleriyle birlikte İstanbul'a bildirdi. İstanbul'dan gelen cevapta para talebi, *"köpekler matlûb-ı hümâyûna muvafık bulunmadığı görülür ise masarifi size tazmin ettirilip köpekler de size iade kılınmak şartıyla"* kabul olundu denildi. Heyet, bu yazışmadan üç gün sonra 5 Ocak 1882'de Viyana'dan ayrılarak Varna üzerinden İstanbul'a doğru yola çıktı.⁷⁶

Sonuç

Ali Nizami Paşa başkanlığındaki fevkalade elçilik heyetinin yaklaşık bir ay süren Berlin temaslarının en önemli safhası, Bismarck ile gerçekleştirilen görüşmelerdir. İmparator I. Wilhelm'in ziyaret edilmesi ve diğer devlet adamlarıyla yapılan temaslar da Türk-Alman ilişkilerinin geleceğinin şekillenmesine elbette dolaylı katkı sağlamıştır. Ancak görüşmelerin içeriğinden de anlaşılacağı üzere, Bismarck'ın bu süreçteki belirleyici rolü barizdir.

Ele alınan dönem ne kadar güçlü olsalar da Avrupa devletleri açısından da tahmin edilmesi zor risklerle doluydu. Önceki tecrübelerin savaşlarla görünen yüzü, barışın kendi ülkeleri açısından anlamını ve barışın korunması için ittifakların gerekliliğini ortaya koyuyordu. Dönemi itibarıyla müttefik arayışı sadece Osmanlıların çabası değildi. Osmanlı Devleti'nin müttefik arayışı çabalarında diğerlerinden farklı olarak ülkenin terakkisini sağlayacak alanlarda danışmanlık yapacak yetişmiş uzman ihtiyacı da bulunmaktaydı. Her ne kadar Osmanlı sınırları, farklı coğrafyaların insan ve tabii kaynaklarını barındıracak kadar geniş olsa da Almanları diğer Avrupa devletlerinden ayıran fark, güçlerini başta endüstriyel olmak üzere Bismarck'ın Osmanlı'ya tavsiye ettiği her türlü

⁷⁴ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 19a-23a.

⁷⁵ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 4b.

⁷⁶ BOA, Y.EE.d, 1205, s. 23b; 24a.

gelişmişliğe sahip olmalarından almalarıydı. Dolayısıyla müttefik olunacak ülkeyle kurulacak ilişki, sadece uluslararası alandaki askerî ve politik görünümüne katkı sunmayacak, tercih edilebilir güçler içerisinde diğerleriyle aradaki farkı kaldıracak her türlü gelişmeye de hizmet etmiş olacaktır.

Makalemizin konusu olan dönem hakkında Osmanlı Devleti ve idarecileri açısından ne derece güçlüklerle dolu olduğunu gösteren zengin bir literatür bulunmaktadır. Ancak makalemizin esas kaynağını teşkil eden görüşme raporlarındaki bire bir diyalog metinleri, dönemin Osmanlı devlet adamlarının içinde bulunduğu ruh hâlini, devletin çare arayışlarını, Bismarck gibi Almanya'ya olduğu kadar dönemin uluslararası politikalarına da damga vurmuş bir politik aktörün düşüncelerini bizzat kendilerinin şahitliğiyle sunması itibarıyla önemli bir niteliğe sahiptir. Konuşmalardan anlaşılan, fevkalade elçi olarak Ali Nizami Paşa görevlendirilmiş olsa da II. Abdülhamid'in hususi kâatibi Reşid Bey ondan daha etkindir. Her iki Osmanlı bürokratinin de birçok konu görüşülürken en fazla merak ettiği, Almanya'nın kendilerine yardım konusundaki tutumunun ne olacağıdır. Gerçi bu konuda gösterilen çaba, heyetin misyonuyla doğrudan alakalıdır. Bismarck'ın tavsiyelerini dikkatlice dinlemişler ancak her fırsatta konuyu Almanya'nın tutumuna ve ittifaka getirmişlerdir. Bismarck'ın sık sık dile getirdiği Türklük vurgusu ve Türk olmayan tebaayla ilişkilerin nasıl yürütülmesi gerektiği ise esasında sonraki dönemin fikri zemininde uygulama alanı bulmuştur. Bu kapsamda, Reşid Bey ile konuşurken bahsi geçen Hilafet konusu ve Hristiyanların hamiliği sohbeti de dikkat çekicidir. Zira Osmanlı Devleti'nin politikalarında Türkçü, Osmanlıcı, İslamcı düşüncenin bir arada tezahürünün bir zorunluluk olarak devletin çöküşüne kadar devam ettiği de bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler tarafından özellikle Ermeni sorunuyla iç içe geçen ıslahat konusunda ne derece haksızlığa uğradığı konusunda Bismarck, Reşid Bey ile hemfikirdir. Reşid Bey'in ıslahat konusunda sitemkâr konuşması karşısında Bismarck, Osmanlı'nın haklılığını dile getirirse de rasyonel bir yol olarak matbuatı işaret etmiştir. Bismarck'ın ülkesinin belirli bölgelerini işgal eden devletlere karşı Osmanlı'ya tavsiye ettiği politikalar ise Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu göz önüne alındığında oldukça rasyonel, stratejik bir bakış açısını göstermektedir. Almanya'nın çıkarlarını da gözeten bu tavsiyeler, Bismarck'ın Avrupa'da

yürütmeye çalıştığı dengeli, reel politik çerçeveye uygun olduğu gibi Fransa'nın izole edilmesine de dolaylı katkı sağlayacak niteliktedir.

“Demir Şansölye” olarak anılan Bismarck'ın, ülke parlamentolarını gereksiz ve hatta tehlikeli bulan yaklaşımı ise elbette tartışmaya açıktır. Ancak Bismarck'ın 1862'de Prusya Parlamentosunda yaptığı meşhur “Kan ve Demir” konuşması hatırlanırsa, Bismarck'ın parlamentolar hakkındaki fikirlerinde samimi olduğu ifade edilebilir. Zira Bismarck'a göre, “*zamanın büyük meseleleri müzakereler ve çoğunluk kararlarıyla değil kan ve demirle karara bağlanacak*”tır. Yine yönetim modeli olarak sürekli önerdiği “*ipek eldiven giymiş arslan pençesi*” ile idare etmek ve Türklerin her alana hâkim olarak zenginleşmesi gibi tavsiyeleri de bir bakıma Bismarck'ın Almanya'da zaten uyguladığı politiklardır. Dolayısıyla Bismarck'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik tavsiyelerinde büyük oranda samimi olduğunu ifade etmek mümkündür.

Son olarak ifade edebiliriz ki; Bismarck'ın uluslararası ilişkiler, Avrupa'nın büyük güçlerinin muhtemel tutumları ve Osmanlı Devleti'nin gelişimine yönelik yorum ve tavsiyeleri, onun yalnızca politik bir aktör olmanın ötesinde zamanın ruhunu kavrayan bir düşünce adamı olduğunu da ortaya koymaktadır. II. Abdülhamid'in ise önemli bir devlet adamı olarak fikirlerine değer verdiğini bildiğimiz Bismarck'tan gelen bu tavsiyelerin ne kadarını dikkate aldığı ve ne ölçüde hayata geçirdiği ayrı bir tartışma konusudur. Bununla birlikte, II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) topyekûn değerlendirildiğinde, bir kısmı dönemin koşulları ve ülke dinamiklerinin gerektirdiği zorunlu değişimler olmak üzere, gündeme gelen tavsiyelerin farklı sebeplerle de olsa belirli ölçüde gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE): 7 / 5 – 3 ; 7 / 6.

Yıldız Esas Evrakı Defterler (Y.EE.d): 1205.

Kitap ve Makaleler

Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi III Osmanlı Devleti*, 10. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 2009.

Altıntaş, Yusuf Ziya, “II. Abdülhamid Özelinde Osmanlı’da Bismarck Algısı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 15/29 (2016) s. 1-23.

Baykal, Bekir Sıtkı, “100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Bellekten*, 52/ 202 (1988), s. 195-208.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1940.

Beydilli, Kemal, “II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 32 (1979), s. 481-494.

Demir Görür, Emel, *Osmanlı Belgeleri İle İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Fulbrook, Mary, *Almanya’nın Kısa Tarihi*, çev. Sabri Gürses, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Gencer, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul 1992, s. 516-517.

Grübbaber, Gerhard, *Türk Ordusunda Alman Ruhü*, çev. Bozkurt Leblebicioğlu, Say Yayınları, İstanbul 2022.

Hoyer, Katja, *Kan ve Demir, Alman İmparatorluğu’nun Yükselişi ve Çöküşü (1871-1918)*, çev. Sinan Çakır, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2024.

Karabekir, Kazım, *Türkiye’de ve Türk Ordusunda Almanlar*, Emre Yayınları, İstanbul 2001.

Karaca, Taha Niyazi, “Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri”, *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 1 (Ocak 2020), s. 11-32.

Kaşıkcı, Rıdvan, “Ali Nizami Paşa’nın (1821-1893) Askerî ve Diplomatik Görevleri ve Osmanlı Siyasetindeki Yeri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 20 (2022), s. 73-103.

Kaşıkcı, Rıdvan, *Osman Nizami Paşa: Asker ve Diplomat (1856-1939)*, Çizgi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2023.

Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, 8. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Lüleci, Abdullah, “Yük Taşımacılığından Devlete İsyana: Ermeni Hamallar”, *Vakanüvis*, 3 (Ekim 2018), s. 230-248.

Maden, Fahri, “Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması’nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları”, *History Studies*, 5/1 (2013), s. 267-286.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani V*, Yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara, 1981.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, 3. Baskı, Selçuk Yayınları, Ankara 1986.

Reynolds, Michael A., *İmparatorlukların Çöküşü*, çev. Yücel Aşıkoğlu, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2021.

Reyhan, Cenk, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)" *Belleten*, 69/254 (2005), s. 235-240.

Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi VI*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Steinberg, Jonathan, *Bismarck*, çev. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Stiti, Mustapha, *Tunus'un Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1878-1888)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2008.

Reşad Ali ve İsmail Hakkı, *Bismarck: Hususi ve Siyasi Hayatı*, yay. haz. Erol Kılıç, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.

Extended Abstract

The Ottoman-Russian War of 1877-1878 was not only a military defeat for the Ottoman Empire, but also a serious breaking point in international balances. The territorial losses in the Balkans, the deepening of the Armenian question, the unrest in Arabia, the occupation of Tunisia by France, the control of Egypt and Cyprus by Britain, and the growing concerns over Tripolitania, together with the results of the Berlin Congress, left the Ottoman Empire in an extremely weak diplomatic position and without allies. The developments after the 1878 Treaty of Berlin paved the way for the rapprochement of relations between the Ottoman Empire, which had drifted into isolation in the international arena, and Germany.

Both states had strong reasons for rapprochement in line with their strategic interests. While Germany aimed to exploit the economic and geopolitical opportunities offered by the Ottoman Empire, the Ottoman administration sought the support of an industrialised and influential ally in international politics against the pressure of the great powers. After achieving political unity, Germany rapidly industrialised and gained a strong economic structure. However, this development also brought along economic obligations such as meeting the raw material needs of its industry and finding new markets for the goods produced. In this sense, the opportunities offered by the Ottoman Empire could be considered as a great opportunity for Germany. On the other hand, among the European states of the period, the policies towards the Balkans largely overlapped with Russia. This situation became one of the main reasons that pushed Germany to establish closer relations with the Ottoman Empire. This was because the Ottoman Empire's loss of power in the Balkans would increase the influence of Russia, Britain and France in the region, which could harm German economic interests. The Ottoman Empire, on the other hand, in the face of the vulnerability of its vast and fragmented territory to foreign interventions, did not have the chance to survive without the support of an industrialised and influential state in international politics for a long time. As a matter of fact, during the Crimean War, which started in 1853, the Ottoman Empire had to form an alliance with European states in order to resist Russia. The diplomatic repercussions of the 1877-1878 Ottoman-Russian War became clear with the Treaty of Ayastefanos and the Berlin Congress. Throughout the 19th century, the Ottoman Empire realised the weakness of the possibility of regaining the territories it had lost through war, especially against the great powers, and therefore sought to preserve its power through diplomatic relations with allies. More precisely, the Ottoman Empire had to carry out strategic relations by taking into account international balances not only to increase its power but also to maintain its current existence.

The Treaty of Ayastefanos had disturbed not only the Ottoman Empire but also Britain, France and Germany. The Berlin Congress was organised in response to this general discomfort; Bismarck's attitude, which seemed to speak against the Ottoman Empire at the Congress, would change in time. It should not be forgotten that this change in attitude was more related to Germany's failure to find what it hoped for from Russia and the Far East. Because Germany had not hesitated to secretly promise even İstanbul to Russia in 1878 in order to make an alliance with Russia. As a result, Bismarck's changing ideas removed the obstacles in front of Abdülhamid II's desire to establish close relations with Germany and led to the start of diplomatic rapprochement.

One of the ways of diplomatic rapprochement was to maintain static relations through permanent ambassadors, and when necessary, to conduct them dynamically through extraordinary ambassadorial delegations. France occupied Tunisia, Britain occupied Egypt, Cyprus came under British control, and foreign interventions in the Balkans and Anatolia, especially favouring the Christian population, forced the Ottoman Empire to be in a constant state of vigilance under the pretext of reform. This environment of turmoil and uncertainty in domestic and foreign policy made the Ottoman Empire's search for strong support in the international arena more and more necessary. Abdülhamid II's sending an extraordinary embassy delegation headed by Ali Nizami Pasha to the German Emperor Wilhelm I on the pretext of presenting the highest honour of the state to him was a reflection of his search for a way out of the current situation. In this context, the extraordinary delegation held diplomatic talks in Berlin for about a month. The main agenda of the talks was to establish an alliance on the basis of current real political issues shaped in the aforementioned international conjuncture. Taking into consideration the results of the talks held in Berlin, the delegation then travelled to Austria and continued its diplomatic contacts in Vienna.

The archival documents, which constitute the main source of this article, contain the telegraphic correspondence and reports between the Ottoman palace and the delegation of the extraordinary embassy. The correspondence in the *Yıldız Esas Evrakı* of the The Directorate of State Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye is found in three different places, one of which is a notebook and the other two are files. Consisting of a total of 67 pages, these documents are confidential documents sent via encrypted telegrams, in which all the negotiations were recorded, often in their first-person accounts. A detailed examination of the documents containing the views of a statesman such as Bismarck, who was considered one of the most important political actors of Europe for his time, on the attitude of the Ottoman

Empire and other states is considered very important in terms of better understanding the nature of the dialogue established between Ottoman-Germany or Bismarck and Abdülhamid II and the path leading to the Turkish-German alliance in the following process.

This article aims to reveal the beginning of the road to the Turkish-German alliance through the details of the meetings with Bismarck and Bismarck's comments and recommendations on the solution of the Ottoman Empire's problems. At the same time, it helps us to understand the concerns, remedies and political approaches of the Ottoman Empire at the time. Our article is planned to deal with the embassy proceedings including the communication with the extraordinary embassy delegation sent to Berlin, the thoughts that emerged in the first meeting of this delegation with Bismarck, the reports of the separate meetings with Ali Nizami Pasha and Reşid Bey, and the intellectual ideas of the period reflected in these reports. Although similar issues were raised in the collective and individual meetings of the delegation, there are some differences in terms of interpretation and information. Therefore, in this article, each interview has been included under a separate heading, but in order to avoid repetition, details that are not included in other interviews have been emphasised rather than information with the same content.

To summarise these recommendations; the Ottoman country should be rehabilitated by working day and night, welfare should be increased, the satisfaction and education level of the subjects should be raised. Commercial and agricultural life had to be developed, forests and mines had to be well managed, roads, railways, passes and bridges had to be built. In the execution of these works, companies belonging to Ottoman subjects should be preferred, and if not, competent and honest men should be found among friendly and allied nations. However, care had to be taken when making contracts with foreigners, and Ottoman interests had to be taken into consideration at all times. By working in the way he recommended, a safe, just and peaceful country could be created. However, Turks had to be favoured over others in all matters. He said that the Armenian reforms demanded by England and Russia from the Ottoman Empire were not reforms and that they wanted to break up the Ottoman Empire. Of course, if other subjects were also favoured, the Ottoman country could gain more wealth in a short time, the state's sources of income would increase, and the sultanate could be strengthened. Bismarck summarised his thoughts in this way and concluded his last sentences by saying that if these were done, the Ottoman Empire would be among the most reliable and powerful states of Europe and Asia. He also asked that these thoughts be conveyed to Sultan Abdülhamid II.

Bismarck also had many evaluations about England, Russia, France, Italy and Austria in terms of foreign policy. He advised the Turks to use the international press to prove their rightness in the Armenian issue. However, he stated that the intervention of England and Russia in a matter such as the Armenian reform article was obvious. Bismarck was of the opinion that other states should realise this situation, and that the influence of the intervening states would decrease if the Ottoman Empire attracted one or two friendly states and established good relations with them. The current pressures could be avoided by making statements as if they were making reforms or that they were thinking, examining and negotiating on the issue, without offending them on the surface. Aside from the reforms demanded by England and Russia, Bismarck was of the opinion that reforms that would benefit the Turks, the main element of the Ottoman Empire, should be made. According to Bismarck, an alliance with Austria meant an alliance with Germany. He said that Italy also desired a similar alliance and that they wanted to meet Emperor Wilhelm for this purpose, but that they considered this unnecessary and suggested the Italians to go to Vienna. He then summarised their alliance with Austria as "Vienna means Berlin, because Germany and Austria are in a sense one body".

The most important stage of the embassy delegation headed by Ali Nizami Pasha in Berlin, which lasted approximately one month, was the meetings with Bismarck. The visit to Emperor Wilhelm I and the contacts with other statesmen certainly contributed indirectly to the shaping of the future of Turkish-German relations. However, as can be seen from the content of the meetings, Bismarck's decisive role in this process is evident.

The period we are dealing with was full of unpredictable risks for the European states, no matter how powerful they were. The face of previous experiences with wars revealed the meaning of peace for their own countries and the necessity of alliances for the preservation of peace. At the time, the search for allies was not only an Ottoman endeavour. Unlike others, the Ottoman Empire's efforts to seek allies also the need for trained civil servants to provide counselling in areas that would ensure the country's progress. Although the Ottoman borders were large enough to accommodate the human and natural resources of different geographies, the difference that distinguished the Germans from other European states was that they derived their power from their possession of all kinds of development, especially industrial, which Bismarck recommended to the Ottomans. Therefore, the relationship to be established with the country to be allied with would not only contribute to the military and political appearance in the international arena, but would also serve all kinds of developments that would remove the difference between it and others among the favourable powers in this respect.

There is a rich literature on the period that is the subject of our article, which shows how full of difficulties it was for the Ottoman Empire and its statesmen. However, the one-to-one dialogue texts in the interview reports, which constitute the main source of our article, have an important quality as they present us the state of mind of the Ottoman statesmen of the period and the state's search for remedies, as well as the thoughts of a political actor like Bismarck, who left his mark not only on Germany but also on the international politics of the period, with their own testimony. It is understood from the speeches that although Ali Nizami Pasha was appointed as ambassador extraordinary, Reşid Bey, Abdülhamid II's personal clerk, was more influential than him. While discussing many issues, both Ottoman bureaucrats were most curious about Germany's attitude towards helping them. The efforts made in this regard were directly related to the mission of the delegation. They listened carefully to Bismarck's advice, but at every opportunity, they brought up the subject of Germany's attitude and assistance to them. Bismarck's frequent emphasis on Turkishness and how relations with non-Turkish subjects should be conducted, in fact, found application in the intellectual ground of the following period. In this context, the issue of the Caliphate and the patronage of Christians mentioned during the conversation with Reşid Bey is also noteworthy. It is also known that the manifestation of Turkist, Ottomanist and Islamist thought together in the policies of the Ottoman Empire continued until the collapse of the state as a necessity. Bismarck agreed with Reşid Bey on the extent to which the Ottoman Empire had been wronged by the Western states, especially on the issue of reform, which was intertwined with the Armenian question. In the face of Reşid Bey's reproachful speech on the subject of reforms, Bismarck expressed the Ottomans' righteousness, but pointed to the press as a rational way. The policies that Bismarck recommended to the Ottoman Empire against the states occupying certain regions of his country show a very rational and strategic point of view considering the current situation of the Ottoman Empire. These recommendations, which also favoured Germany's interests, were in line with the balanced, realpolitik framework that Bismarck was trying to pursue and would indirectly contribute to the isolation of France.

The approach of Bismarck, known as the "Iron Chancellor", who considered national parliaments unnecessary and even dangerous, is of course open to debate. However, if we recall Bismarck's famous "Blood and Iron" speech in the Prussian Parliament in 1862, it can be stated that Bismarck was sincere in his views on parliaments. For according to Bismarck, "the great issues of the time will not be decided by negotiations and majority decisions, but by blood and iron". In a way, Bismarck's recommendations such as governing with a "lion's paw in a silk glove" and the enrichment of Turks by dominating every

field are policies that Bismarck was already implementing in Germany. Therefore, it is possible to state that Bismarck was largely sincere in his recommendations to the Ottoman Empire.

Bismarck's comments and recommendations on international relations, the possible attitudes of the great powers of Europe and the development of the Ottoman Empire reveal that he was not only a political actor but also a man of thought who grasped the spirit of the time. It is a matter of debate to what extent Abdülhamid II took into account and implemented these recommendations from Bismarck, whose ideas we know that he valued as an important statesman. However, when the period of Abdülhamid II (1876-1909) is evaluated in its entirety, it is seen that the recommendations, some of which were compulsory changes necessitated by the conditions of the period and the dynamics of the country, were realised to a certain extent, albeit for different reasons. .